MARS *et* HISTORIA

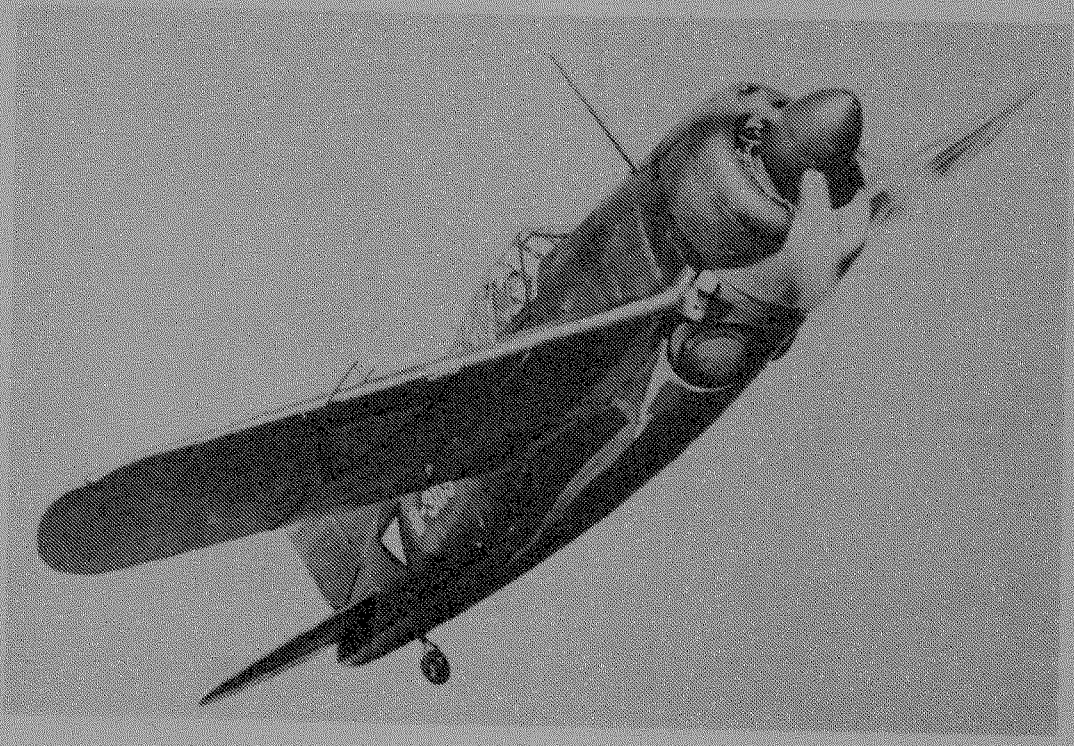

17e Jaargang nummer 3 - mei/juni 1983

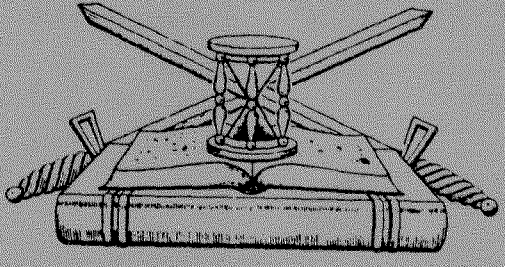

ORGAAN
van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie. Opgericht 20 augustus 1966. Verschijnt 6 x per jaar.

Beschermheer: Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: C.A. Heshusius, **Vice-Voorzitter:** H. Muller, **1e Secretaris:** M.H.G. Coolen, **Penningmeester: drs. J.A. Bom, 2e Secretaris:** E.W. van Popta, **Leden:** jhr. D.J.H.N. den Beer Poortugael, J. van den Berg, B.C. Cats, drs. J.P.C.M. van Hoof, F.J. van Lier, C.B. Nicolas, H. Ringoir.
Adviseur: mr. Ch.L.M. Schaepman.

ADRESSEN DAGELIJKS BESTUUR:
Voorzitter: Van Alkemadelaan 350, Flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage, tel.: 070-248495. **1e Secretaris:** Fluitekamp 71, 3828 WG Hoogland. **Penningmeester:** Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, tel.: 01751-18624. De contributie bedraagt per jaar min. *f* 35,00 te storten op rek.no. 65.82.12.125 van de Nederlandsche Middenstandsbank Wassenaar, t.n.v. de Nederlandse Vereniging van Militaire Historie of op giro 29 40 790 van de N.V.M.H. te Wassenaar.

SAMENSTELLING REDAKTIE-WERK-COMMISSIE: J.van den Berg, drs J.P.C.M.van Hoof, E.W.van Popta.
Redaktie-adres: Mgr.Bekkerslaan 151, 2286 CE Rijswijk (Z.H.), tel.: 070-937425.

AFDELINGSCORRESPONDENTEN:

(1) 'KRIJGSGESCHIEDENIS, KORPSGESCHIEDENIS KL' olv H. Ringoir, Poolshof 6, 2241 BA Wassenaar 01751-16421.
(2) 'TRADITIES EN CEREMONIEEL olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588.
(3) 'UNIFORMKUNDE' olv F.A.Th. Smits jr, Mgr van Steelaan 232, 2273 EW Voorburg 070-865372.
(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN' olv H.G. Meyer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992, B.W. Wagenaar, Handelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084.
(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN' olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563, C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's- Gravenhage 070-886566.
(6) 'WAPENS EN MUNITIE' olv J. Lenselink, Oxfordlaan 49, 2314 EB Leiden 071-894012.
(7) 'MILITAIRE MUZIEK' olv mr R.A. Schimmel, de Mildestraat 57, 2596 SW 's-Gravenhage 070-246568.
(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS' olv M.K. Zaagman, Ds van den Boschlaan 225, 2286 PH Rijswijk (ZH) 070-946539.
(10) 'NAPOLEONTICA' olv prof. dr H.P.L. Harms Vogts, Denenburg 145, 2591 AC 's-Gravenhage 070-
(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG' olv J.H. Berlemon, Porceleinvlinder 5, 2317 JZ Leiden 071- 220545.
(12) 'MILITAIRE EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN' olv C. Frazer, H. Cleyndertweg 461, 1025 DT Amsterdam 020-368331.
(13) 'VAANDELS EN STANDAARDEN' olv Kl. Sierksma, 'Huize Midgaard', Aan de Brink 36, 1399 GX Muiderberg 02942-1470.
(15) 'KONINKLIJKE MARINE' olv L.L. von Münching, Middelweg 85, 2241 AP Wassenaar 01751-10045.
(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE' olv H. Ringoir zie (1)
(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983.
(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS' olv M.C. van der Hoog, Draaiboom 10, 4817 WR Breda 076-812094, J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324, W. den Dunnen, Burgersdijkstraat 75, 2522 WD 's-Gravenhage 070-989740.
(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283, P.C.Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda 01820-35332.
(20) 'KNIL' olv W.R. van der Weide, 'Bronbeek', Velperweg 151A, 6824 MB Arnhem
(21) 'MILITAIRE BIBLIOGRAFIE TIJDSCHRIFTEN' olv J.A.C. Bartels, Santhorstlaan 50, 2242 BH Wassenaar 01751-12222.
(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN' olv J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-46815, drs J.A. Bom, Storm van 's-Gravenzandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624.
(23) 'KORPS MARINIERS' olv drs J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037.

Studieafdelingen waarvoor het correspondentschap (nog) vacant is:
(8) 'HISTORISCHE NEDERLANDSE VERSTERKINGEN (OVERZEE)
(14) 'EERSTE WERELDOORLOG'.

Op de voorkant:
Een Brewster Buffalo van de Militaire Luchtvaart van het voormalige Koninklijk Nederlands-Indisch Leger.
Zie ook het artikel: 'De laatste opdracht' elders in dit nummer.

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremoniëel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

MILITARIADE

Een tweemaandelijkse rubriek vol wetenswaardigheden voor U verzameld door F.J. van Lier.

1. Fijn, dat U met zovelen steeds blijft medewerken om deze rubriek van gegevens te voorzien, die ook voor Uw medeleden zo belangrijk kunnen zijn! Ik wil deze keer gaarne beginnen met een uitvoerig bericht van ons lid L. Verhoeff, die vanuit zijn Ierse residentie het wel en wee van onze vereniging op de voet blijft volgen. Hij wijst mij er op, dat het voor onze leden zeker interessant zal zijn de in de *'Ons Leger'* gepubliceerde serie artikelen van zijn hand onder de titel *'Militaire Curiosa'* te lezen. Deze anecdotische serie, die begon in januari 1982, is zeker de moeite waard en ik wil daar dan ook gaarne de aandacht der leden op vestigen. In de reeks erg prettig geschreven artikelen verschenen tot nu toe zo'n 14-tal afleveringen met vele gegevens ontleend aan militaire gebruiken, sagen, legenden etc., vaak van folkloristische aard. Ook stuurde de heer Verhoeff exemplaren van een nieuw militair weekblad, genaamd *'War in peace'*. Het blad behandelt alle conflicten in onze dwaze wereld, die zich vanaf 1945 hebben afgespeeld (meer dan 200 grotere en kleinere oorlogen) en zet daarnaast in deskundig geschreven toelichtingen de achtergronden uiteen. Voorts worden zaken als moderne wapens, elite-eenheden en guerillatactiek uitvoerig belicht. Het blad wordt uitgegeven door *'Orbis Publishing'* Ltd, Orbis House, 20-22 Bedfordbury, London WC2N 4BT England en staat onder zeer deskundig toezicht. Het kost per 26 uitgaven £ 23,-.
Wist U overigens dat huursoldaten een eigen maandblad hebben, getiteld *'Soldier of Fortune'* met als ondertitel *'the journal of professional adventurers'*!

2. Iedereen heeft wel eens zaken in zijn collectie, die hij thuis of elders zou willen uitstallen. Maar een vitrine kost al gauw een kleine kapitaaltje. Er is nu een systeem op de markt, waarbij U voor een betrekkelijk gering bedrag door zelfbouw in een verloren kwartiertje Uw vitrines in elkaar kunt zetten. Het systeem is genaamd *'Bokubus'* en bestaat uit plaatjes glas van 4 mm dik plus de nodige connectors. Alles schuift gemakkelijk in een en is vrijwel onbeperkt uit te bouwen. De connectors zijn van solide kunststof. Zij breken niet en krassen niet op het glas. Het geheel komt verpakt in doe-het-zelf-dozen bij U thuis. Prijzen:
basisdoos (5 platen + 8 connectors) *f* 79,-
aanbouwdoos (4 platen + 8 connectors) *f* 69,-. Nadere informatie: Bokubus Dongen tfn 01623 - 15429.

3. Van de *'Vereniging van Nederlandse Wapenverzamelaars'* ontvang ik geregeld bericht over komende activiteiten als gun-shows en vergaderingen. Helaas komen deze berichten altijd op een zodanig tijdstip, dat tijdige publicatie in deze rubriek onmogelijk is. Dat geldt overigens ook

voor de aankondiging van evenementen van andere organisaties en verenigingen. Indien men opname in deze rubriek op prijs stelt, dient het bericht mij te bereiken vóór de eerste van de oneven maanden. Voorbeeld: 'n Bericht dient geplaatst te worden in het mei/juni-nummer, omdat het een evenement betreft wat plaatsvindt na 1 juli, dan dient dit bericht mij vóór 1 mei te hebben bereikt. Ons orgaan verschijnt altijd op het eind van de even maanden. Organiseert U dus iets op 15 september, dan moet dat bericht mij bereiken vóór 1 juli om geplaatst te kunnen worden in het juli/augustus-nummer, dat eind augustus uitkomt. Berichten aan mijn adres, Kromwater 56, 2715 AL Zoetermeer.

4. Van ons lid H.F. Fabri ontving ik een uitvoerige brief over het bericht *'Nieuwe standaard op Paleis Soestdijk'* in het januari/februari-nummer. Ik neem aan, dat hij de toelichting van onze afdelingscorrespondent K. Sierksma in het maart/april-nummer gelezen heeft en daaruit enige antwoorden op zijn vragen heeft kunnen destilleren. Aardig was, dat hij een kleurenfoto van de originele onderscheidingsvlag voor HHKKHH Prinses Juliana en Prins Bernhard bijvoegde. Jammer, dat we met onze beperkte middelen nog geen kleurenfoto's kunnen reproduceren in ons blad!

5. Aan de hand van een mij gegeven pamflet kan ik U berichten, dat in 's Heerenberg door een van onze leden een mooie collectie over de Nederlandse krijgsmacht bijeen is gebracht, die - na afspraak - te bezichtigen is. De volledige naam luidt: Collectie Krijgsgeschiedenis van de Nederlandse Krijgsmacht *'Prins Maurits'* (1568-heden) en is in het bezit van H. Komies, Prof.v.d Leeuwstraat 57, 7041 WV 's Heerenberg. Neemt U eens contact met hem op! Iedere verzamelaar vindt het fijn om zijn kennis te delen met gelijkgestemden!

6. Van ons mede-bestuurslid Jhr. D.J.H.N. den Beer Poortugaal ontving ik het Jaarverslag 1981-1982 van de *'Collectie Militaire Traditie Jaap van der Burg'*. Daaruit blijkt dat het betreffende verslagjaar van de te Driebergen gesitueerde collectie (waaraan wij vorig jaar nog een excursie wijdden) een goed jaar is geweest. De collectie groeide in kwaliteit en kwantiteit door een gedurige stroom van schenkingen en langdurige bruikleengiften. Daardoor kon ook de expositie weer ten dele worden gewisseld, hetgeen het voor bezoeken aantrekkelijk maakt nog eens een kijkje te gaan nemen!
U weet toch, dat U donateur van de Stichting kunt worden voor het geringe bedrag van *f* 10,- (minimaal!), hetgeen te storten is op giro 3888960 van de Stichting.

7. Voor het grote aantal geïnteresseerden in militaire voertuigen is er een unieke, nieuwe, internationale uitgave *'Wheels and Tracks'*, die eenmaal per kwartaal verschijnt. Het blad is voorzien van zeer veel informatiemateriaal, foto's, tekeningen en technische gegevens. Het verschijnt in de Engelse taal. Het blad is niet in de losse verkoop maar alleen via een abonnement verkrijgbaar voor *f* 48,- per jaar (vier uitgaven). Het eerste nummer wordt toegezonden aan diegenen, die eerst eens een exemplaar willen zien en lezen. Door storting van *f* 12,- op gironummer 2186924 van Uitgeverij Quo Vadis te Soest, krijgt men het per omgaande thuis gestuurd. Deze tip kwam van ons medebestuurslid, de heer E.W. van Popta.

8. Van de Stichting Menno van Coehoorn ontvingen wij het supplement Jaarboek 1981/82, dat om budgettaire redenen van wat beperkter omvang is gebleven; echter met het vooruitzicht op een wat uitvoeriger Jaarboek 1982/83. Het supplement-Jaarverslag bevat in hoofdzaak artikelen over excursies en bijeenkomsten en is - als gewoonlijk - fraai verzorgd. Als bijlage is een beschrijving van een nieuw boek over Bourtange gevoegd dat ik hieronder (pt 9) zal publiceren, omdat het ook voor onze leden hoogst interessant is.

9. Bourtange, Schans in het Moeras.
Op de 12de maart 1971 werd door dr. G. Overdiep, voorzitter van de Stichting Vesting Bourtange, de eerste steen voor

een 'nieuw' huis in de voormalige vesting gelegd.
In de tijd dat Bourtange nog daadwerkelijk een vesting was, stond op diezelfde plaats één van de vele soldatenbarakken. De reconstructie van de oude roemruchte veste was door deze eenvoudige handeling begonnen.
Er is na deze datum zeer veel gebeurd aan de herbouw van de vesting. Het gehele plan der reconstructie stoelt mede op het verleden van de Schans.
Over dat verleden is door mevrouw Geeske S. Koeman-Poel een boek geschreven, waarin over de vesting, de commandeurs, de doorstane aanvallen en ook over haar bewoners, boeiend wordt verteld. Een aantal jaren van naarstig speurwerk in archieven en bibliotheken; het raadplegen van vele kaartencollecties, zowel in Nederland als in Duitsland; het bestuderen van archiefstukken in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage en de Rijksarchieven in de Noordelijke Provincies, leverden de basisstof voor dit boek.

Het boek is opgebouwd uit drie delen: de historie van de vesting, chronique de Bourtange - het dagelijks lief en leed van de bewoners van de vesting - en een aantal bijlagen.
Het geheel wordt gecompleteerd door een uitvoerige opgave van bronnen en een persoonsregister.
Dit alles werd zeer deskundig door ons lid de heer Kl. Sierksma, uit Muiderberg, begeleid. Het Ten Geleide werd geschreven door mr. G. Overdiep, voorzitter van de Stichting Vesting Bourtange.
De afmetingen van het boek zijn 19.5 x 27.5 cm (A4).
Het aantal pagina's bedraagt ± 154. Het omslag is gekartonneerd. De prijs is *f* 40,- per exemplaar, inclusief BTW/exclusief verzendkosten.
U kunt het boek bestellen door overmaking van *f* 35,- + *f* 5,- verzendkosten op giro nr. 4241204 of ABN-bank nr. 57.48.91.129, t.g.v. Uitgeverij STUBEG, onder vermelding van *'Bourtange'*.
Het boek wordt U, na vrijdag 20 mei 1983, de dag van uitreiking van het eerste exemplaar aan de Commissaris van de Koningin in de Provincie Groningen, de heer H.J.L. Vonhoff, in 's Landshuys te Bourtange, zo spoedig mogelijk toegezonden.

10. Van ons mede-bestuurslid H. Muller ontving ik weer een aantal prospecti en catalogi. Daaruit haalde ik enige gegevens, die mogelijk voor U van nut kunnen zijn. Zo bleek mij, dat een slimme postzegelhandel in Engeland speciaal voor de verzamelaars van militaire afbeeldingen op postzegels een *'Military Philatelic Section'* heeft ingericht, waar U Uw wensen op dit gebied kunt kenbaar maken. Het adres luidt:
    'Military Philatelic Section', Stamp Publicity (Worthing) Ltd.
    6-8 Marine Place, Worthing, BN11 3DW England.
    Ook uniformprenten, militaire prentbriefkaarten en albumplaatjes worden geleverd! Bij de prospecti bevond zich een lijst met militaire boeken en prenten van A.A. Johnston uit Pitney, Langport, Somerset TA10 9AF England met 'n kleine 500 titels. Heeft U interesse, dan raad ik U aan de lijst aan te vragen. Het is zeker de moeite waard.

★

INLICHTINGEN GEVRAAGD OVER:

1. Welk **type** 20 mm-tankbuks had het KNIL in 1941, de Oerlikon of de Zwitserse Solothurn S-18-1000 zoals in Nederland ook in gebruik? Had deze tankbuks een magazijn voor 5 of 10 patronen?
2. Welk **kaliber** had het Oostenrijkse Böhler-antitankkanon bij het KNIL in 1941, 37 of 47 mm?
3. Welk **fabrikaat** rupsbandtrekker voor het antitankkanon (pag) had het KNIL in 1941, Vickers-Armstrong of Vickers Carden Loyd *'Utility'*?

H.E. Tessers, Dr. Engelhardlaan 2,
3734 VB DEN DOLDER.

H. RINGOIR

DE METALEN IN DE UNIFORMKUNDE

Aansluitend op het artikel van de heer B.C. Cats over de thans op de schouderbedekkingen geplaatste chevrons, moge ik het volgende opmerken:

Toen in 1672 voor het gehele Franse leger uniformen werden vastgesteld, geschiedde dit in de eerste plaats om desertie te bemoeilijken (zie de brief van Louvois aan Lodewijk XIV, geciteerd in Armamentaria IV (1969) 48). Daar het niet de bedoeling was het gehele leger gelijk te kleden, waardoor desertie bepaald niet bemoeilijkt werd, waren de uniformen regimentswijze verschillend en hadden de kolonels aanvankelijk het recht ze vast te stellen. In Nederland, waar de uniformering zeer spoedig navolging vond, bleven de kolonels tot 1795 bevoegd de uniformvariaties vast te stellen, en één van die variaties was het metaal waarvan de knopen vervaardigd waren, namelijk witkleurig metaal (zilver, nikkel of tin) of geelkleurig metaal (goud, koper of messing). Deze knopen werden gegoten bij de wapenfabrieken en omdat ze duurzamer waren dan de stoffen waarvan de jassen vervaardigd werden, bleven ze onveranderd, ook als de jassen om de twee of drie jaar vervangen moesten worden. Zo werd het metaal waarvan de knopen vervaardigd waren een herkenningsteken van het regiment. Toen nestels, cocardes en epauletten aan de uniform werden toegevoegd, sprak het vanzelf dat die in kleur van het metaal zich aansloten bij de knopen.

In het Oostenrijks-Hongaarse leger bleef dit gebruik tot 1918 gehandhaafd. De 102 genummerde infanterieregimenten waren uitsluitend kenbaar aan de kleur van de kraagspiegel (28 variaties), voorzover het Hongaarse regimenten betrof aan lissen op de mouwopslagen en verder aan het regimentsmetaal. Het regimentsnummer kwam uitsluitend voor op de vaandelbandelier. Zo droegen bijvoorbeeld vier regimenten zwarte kraagspiegels: het Infanterieregiment Ernst Ludwig Grossherzog von Hessen und bei Rhein Nr. 14 met goudkleurige knopen, het Infanterieregiment Erzherzog Ludwig Salvator Nr. 58 met zilverkleurige knopen, het Infanterieregiment Schreiber Nr. 26 met goudkleurige knopen, het Infanterieregiment Schreiber Nr. 26 met goudkleurige knopen en lissen op de mouwopslagen en het Infanterieregiment Alfons XIII König von Spanien Nr. 38 met zilverkleurige knopen en eveneens met lissen. De sterren van de subalterne officieren en de kragen van de hoofdofficieren waren steeds in de kleur van de knopen, de sterren van de hoofdofficieren waren van het andere metaal.

In het Franse leger bestaan tot op de huidige dag 'goudkleurige' en 'zilverkleurige' korpsen, waarbij rangonderscheidingen van officieren en onderofficieren steeds van hetzelfde metaal zijn als de knopen. Nadat het Pruisische leger in 1806 bij Jena vernietigd was, werd een nieuw leger opgericht, waarin alle regimenten knopen droegen van zilverkleurig metaal, zoals de Bundeswehr nog doet. In Engeland bleven regimenten met gouden of zilveren knopen bestaan tot 1881. Toen kregen de regimenten van het staande leger goudkleurige en van het territoriale leger zilverkleurige knopen en dat verschil verviel tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen het merendeel van het leger uit dienstplichtigen en territorials bestond. Wel bleef er verschil bestaan in de regimentsemblemen, die goudkleurig, zilverkleurig of bronskleurig bleven, waarbij de bronskleurige ook steeds gepaard gaan met bronskleurige knopen, sterren en chevrons.

In Nederland werd na 1813 weer een duidelijk onderscheid in de metaalkleuren van de knopen ingevoerd. De marechaussee, de cavalerie, de militaire administratie, de militie en de schutterij kregen zilverkleurige knopen, cocardes, chevrons en epauletten, alle andere korpsen goudkleurige. Toen in 1818 de beroepsbataljons verdeeld werden over de militiebataljons kregen de laatstgenoemden ook goudkleurige knopen enz.

In het midden van de negentiende eeuw werden de epauletten afgeschaft en niet alleen in Nederland, maar ook in de Scandinavische

landen en België vervangen door de Oostenrijkse rangonderscheidingen voor subalterne en hoofdofficieren, in ons land echter met een kleine variatie. De hoofdofficieren kregen op de staande kraag een galon in de kleur van de knopen met daarop sterren in het andere metaal, dus precies als in Oostenrijk, maar de subalterne officieren kregen geen sterren in het metaal van de knopen, zoals in Oostenrijk, maar in het andere metaal, dus net als de hoofdofficieren. Daar op de kraag van de overjas of mantel geen galon gedragen kon worden, werden hierop sterren aangebracht met een zeer smalle streep in het andere metaal, die populair 'balk' genoemd werd.
Bij de invoering van de veldgrijze uniform verviel natuurlijk de gouden of zilveren kraag en kregen de hoofdofficieren zo'n balk in het metaal van de cocarde achter de sterren van het andere metaal.
In ons land was nog een variatie ingevoerd, die in Oostenrijk onbekend was. De bataljonsadjudanten (eerste luitenants) en de regimentsadjudanten (kapiteins of ritmeesters) droegen steeds de voorste ster in het andere metaal. Bij de invoering van de Britse uniform bleven de rangonderscheidingstekenen voor officieren in wezen gelijk. Op de gekleurde kraagspiegels die toen werden ingevoerd, werden sterren en balken gedragen zoals die vóór 1940 altijd gedragen werden. De onderofficieren en korporaals, voor wie vervaardiging van chevrons van Nederlands model in Engeland natuurlijk veel moeilijker was dan die van gekleurde kraagspiegels, kregen volledig Britse onderscheidingstekenen(1, 2 en 3 grijswitte omgekeerde chevrons voor soldaat 1e klasse, korporaal en sergeant, de sergeant-majoor volledig gelijk aan zijn Britse collega, dat wil zeggen met de Britse kroon omgeven door een lauwerkrans op de ondermouw, de adjudant-onderofficier overeenkomstig de officieren). In 1947 werden weer gouden, zilveren, gele, witte en rode chevrons ingevoerd ter vervanging van de Britse.

Ook kwamen er toen baretgespen in plaats van de heraldisch onjuiste leeuw die in Engeland was ingevoerd. Het beest droeg namelijk een koninklijke kroon in plaats van de grafelijke kroon die in het rijkswapen voorkomt.
De ingevoerde baretgespen waren weer in het metaal dat vóór de oorlog steeds door het betrokken wapen of regiment gevoerd werd (zilverkleurig voor de Koninklijke Marechaussee, de cavalerie, de militaire administratie, tandartsen en aalmoezeniers). Met uitzondering van de knopen waren de metalen toen dus weer zoals ze vanouds geweest waren. Bij de invoering van de geklede tenue (alleen voor beroepsofficieren en adjudanten-onderofficier) werden uitsluitend bij het Wapen der Koninklijke Marechaussee weer zilveren knopen en cocardes ingevoerd. Alle andere wapens en dienstvakken kregen gouden knopen, cocardes, sterren en balken. Ook bij de Marechaussee werden de balken van hoofdofficieren goudkleurig. Zilver bleef als korpsonderscheidingsteken alleen gehandhaafd in de chevrons van onderofficieren en de kraagemblemen (die toen embleem tak van dienst werden genoemd). Dat de Marechaussee zilver als metaal behouden heeft omdat dit beter kleurde bij de donkerblauwe uniform is dus niet geheel juist. In feite bleef bij het wapen de uniformtraditie gehandhaafd met uitzondering van de balken voor hoofdofficieren en de sterren in het andere metaal voor de adjudanten.

Bij de invoering van de geklede tenue heeft met name de cavalerie geprotesteerd tegen de invoering van gouden balken, natuurlijk tevergeefs, want bij de Koninklijke Landmacht is uniformtraditie een soort achterhoedegevecht tegen versobering, verfraaiïng, verbetering en vernieuwing. Geen leger op aarde heeft sinds 1945 zoveel veranderingen in de uniformen gekend. Hierin hebben wij weer echt het voortouw genomen. Als men alle uniformtradities opschrijft die vervallen zijn met alle nieuwigheden die ingevoerd en kort daarna weer vervangen zijn, krijgt men een boekwerk in de grootte van een catalogus van een flink museum. We hebben dan ook voor iedere tenue een apart uniform, die per regiment onherkenbare verschillen vertonen. We kennen vier soorten gardelissen: goudkleurig zonder knopen voor de ceremoniële tenue van officieren, geel zonder knopen voor onderofficieren, korporaals en manschappen in dezelfde tenue, goudkleurig maar nu met knopen voor de geklede tenue van officieren, matgoud met daarop een zilverkleurig regimentsembleem voor de dagelijkse tenue en uitgaanstenue van alle rangen. Daar de lissen oorspronkelijk knoopsgaten waren en de em-

blemen oorspronkelijk geborduurd werden, is de logica van de laatstgenoemde traditiehandhaving wel heel ver te zoeken. Buitenlanders die zich in onze uniformkunde verdiepen, menen al spoedig dat ze met een verkleedpartij bezig zijn.

Geheel nieuw is deze situatie niet. Toen de inhuldiging van Koningin Wilhelmina aanstaande was, hadden er zoveel veranderingen in de uniformen en tenuen plaatsgevonden, dat het een zeldzaamheid was als een heel bataljon gelijk gekleed ging. Er werden toen nieuwe uniformen ingevoerd, die weer aansloten op de over boord gegooide tradities. Tot de invoering van de veldgrijze uniform in 1912 was er toen rust in de uniformontwikkeling.

De uniform van 1912 is ontworpen door de Hoofdintendent en de bekende uniformschilder Hoynck van Papendrecht.

Zij gingen ervan uit dat er één uniform moest zijn, dat door variatie van hoofddeksel (veldmuts) platte pet, sjako zonder of met pluim) of toevoeging van uniformstukken (oranjesjerp voor officieren, laklederen koppel en bajonetschede voor onderofficieren - giberne voor beredenen) alle tenuen kon opleveren die voor de voorkomende gelederen aan het doel beantwoordden. Het resultaat was in alle opzichten bevredigend. Wie nu nog foto's bekijkt van bijvoorbeeld de begrafenis van kolonel Thomson, kan niet anders zeggen dan dat de grenadiers er in ceremoniële tenue schitterend bijliepen, en toch deden ze in hetzelfde uniform de volgende dagen weer velddienst. Iedere militair had twee uniformen. Eén exemplaar werd bij het indienstkomen nieuw verstrekt. Het andere exemplaar kon een gestoomd exemplaar zijn, dat al eerder gedragen was. Deze waren in de voering gestempel met een letter B. Bij velddienst werden de B-uniformen gedragen, bij wachtdienst, parade's en als uitgaanstenue altijd 'het eerste grijs'. Aan beroepspersoneel en reserve-officieren werd toegestaan een 'buitenmodel jas' te dragen, die geen opgestikte zakken had, maar verder zo op de modeljas leek, dat hij bij de dagelijkse dienst kon worden afgedragen.

De uniform van 1912 is in de Eerste Wereldoorlog ten ondergegaan. In de eerste plaats droegen de lichtingen die in 1914 onder de wapenen werden geroepen nog vaak donkere uniformen, waarvan nog voorraden in de magazijnen lagen. Daar overal in Europa al spoedig schaarste aan uniformstoffen ontstond - in Oostenrijk liep dit zo hoog, dat het hele leger klaagde dat ze als schooiers gekleed gingen en na 1915 buitgemaakte Italiaanse uniformen, na kleine wijziging, op grote schaal aan troepen op het Russische en Balkanfront werden uitgereikt - werd hier te lande het wijze besluit genomen alle voorradige uniformen te verstrekken. Op foto's uit de eerste mobilisatie is het resultaat duidelijk waarneembaar. Letterlijk alle mogelijke combinaties van hoofddeksels, jassen en broeken van de uniform van 1912 en daarvoor gedragen uniformen waren in gebruik. De 'verkleedpartij' werd volmaakt toen ook de uniform van 1912 de nodige wijzigingen moest ondergaan. De platte pet en de sjako leken te veel op overeenkomstige Duitse uniformstukken en werden vervangen door de vroegere kepi, maar nu van veldgrijze stof. Vervangen betekende in de gegeven omstandigheden echter dat naast de reeds bestaande hoofddeksels de kepi werd ingevoerd. Daar overal de oorlog was ontaard in een loopgravenoorlog kon de lange broek bij de veldtenue niet gehandhaafd worden.

Daar de Duitse Stiefel door schaarste van leer niet in aanmerking kwamen, viel de keus op beenwindsels, die als puttees allang in gebruik waren bij de Brits-Indische cavalerie en in het Oostenrijkse leger in 1905 uit zuinigheidsoverwegingen waren ingevoerd. De gekleurde kragen van de uniform 1912 werden vervangen door grijze kragen met uitmonsteringsbies, de koperen knopen eerst door stofknopen, later door bronzen knopen met de leeuw uit het rijkswapen. Hierdoor vervielen de knopen met granaat, jachthoorn, gekruiste kanonnen en antieke helm en de zilverkleurige knopen. Wat overbleef was zo foeilelijk dat beroepspersoneel, reserve-officieren en enigszins bemiddelde dienstplichtigen 'buiten-model' gingen dragen, vervaardigd van betere stof en met een aan het menselijk lichaam aangepaste snit. Daar de kepi om financiële redenen was afgeschaft, kochten de meeste dienstplichtigen voor *f* 2,50 zich een kepi, die natuurlijk niet van hetzelfde materiaal vervaardigd was als de van rijkswege verstrekte uniformen. Er kwam zelfs een verdeling van garnizoenen in cate-

gorieën A en B. In de A-garnizoenen moesten uniformen volgens de geldende voorschriften worden uitgereikt, in de B-garnizoenen kreeg de dienstplichtige alleen zo'n uniform als hij financiëel bijdroeg in de kosten. In de meeste gevallen werden in deze garnizoenen de oude voorraden gespuid. In 1940 liepen er nog dienstplichtigen rond met donkere overjassen, die in 1912 al verouderd waren!

Het 'optuigen' ook van de buiten-model-uniform tot geklede of ceremoniële tenue was natuurlijk niet meer mogelijk en vóór het regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina in 1923 werd een geklede tenue ingevoerd, die geënt was op de uniform van vóór 1898 (gele biezen, zwartblauwe jas en broek). Vlak vóór de mobilisatie van 1939 werd een poging ondernomen om de Koninklijke Landmacht te voorzien van uniformen die tegelijk draagbaar en toonbaar waren. In Armamentaria nr. III van 1968 vindt men afbeeldingen van de toen vervaardigde proefmodellen èn van de uniformen van 1912 en 1918. Inderdaad zou de Nederlandse militair er stukken op vooruitgegaan zijn als één van deze modellen ingevoerd had kunnen worden. Maar door de oorlog moest eigenlijk weer begonnen worden waar we in 1912 gebleven waren. Helaas is toen niet het voorbeeld van Hoynck van Papendrecht gevolgd en één nieuw uniform ontworpen dat zowel aan de eisen van de praktijk als aan de wensen van de traditiehandhaving kon voldoen. Er zijn schitterende uniformen ontworpen en er zijn prachtige tradities bewaard, maar alles wat er gepresteerd is vormt geen geheel. Er zijn uniformen ontworpen en ingevoerd, die in de praktijk veel te kostbaar bleken te zijn.

Er zijn ook buiten de uniformdeskundigen om klederdrachten ingevoerd, die alleen maar lelijk en ondoelmatig waren. Er is zoveel ingevoerd en weer afgeschaft dat daarmee een apart museum te vullen is en nog is het einde niet in zicht. Het is dat de Koninklijke Marine zo koppig is, maar anders hadden we allang één uniform voor de drie krijgsmachtdelen, dat dan ook wel door PTT, spoorwegen, politie en brandweer gedragen kon worden, natuurlijk allemaal in minuscule variaties die ontleend zijn aan de verschillende tradities. Maar daarmee zou zeker niemand tevreden zijn, omdat een uniform nu eenmaal niet alleen werkkleding is, maar ook de uitwendige presentatie van een korps of organisatie.

Naar mijn mening zijn er drie belangen die op de vaststelling van uniformvoorschriften invloed moeten hebben: in de eerste plaats de troep, die recht heeft op uniformen die zowel te velde als bijvoorbeeld op Prinsjesdag of bij militaire plechtigheden aan redelijke eisen voldoen, daarna de intendance, die de uniformen moet laten aanmaken en verstrekken met de financiële middelen die de regering daarvoor beschikbaar stelt, tenslotte de korpsen, die in traditiehandhaving een middel hebben tot bevordering van de korpsgeest en waarvoor ook allerlei schijnbaar nietige zaken samen van het grootste belang zijn. Als deze drie belangen onderling gekend en begrepen worden is een goed resultaat te verwachten. Maar dan moet mijn goede vriend Cats ook van mij willen aannemen dat bijvoorbeeld de marechaussee-officieren liever geen zilveren sterren dragen, niet omdat ze dan op hun collega's van de Rijkspolitie lijken, maar omdat ze gouden sterren willen dragen, waardoor ze lijken op de marechaussee-officieren die voor hen al meer dan een eeuw bij het wapen hebben gediend, want traditie is niet het koppig vasthouden van het nu eenmaal bestaande, zoals het in 1947 ingevoerde visgraatmotief in de gele, witte en rode chevrons, noch het verfraaien van uniformen met attributen van vreemde oorsprong, zoals de kamarband of kummerband van de Indian Cavalry, maar het bewust aansluiten op de gebruiken die onze voorgangers zich in de loop der eeuwen hebben eigen gemaakt en ons nagelaten, omdat die ons verbinden met het korps waarmee we ons in verleden, heden en toekomst verbonden willen voelen.

J. ALBARDA

MILITAIRE GEDENKTEKENS (13)

Rectificatie: volgnummer 190: huisnummer 40 moet zijn 49.

208. **Asperen.** Kerk op de Stadswal.
Achter het orgel een plattegrond van de stad met de namen der in 1517 door de Geldersen gedode burgers.
(Bron: Shell Toergids langs Oude Dorpskerken, door Evert Zandstra.)

209. **Blaauwverlaat.** Gem. Achtkarspelen.
N.O. van de brug over het Prinses Margrietkanaal. Zwerfkei. Herinnert aan de gevechten tussen leden van de Ned. Binnenl. Strijdkr. en Duitsers op 14 april 1945.
Opschrift: *'Frijdom wie de heechste wet.'*
14 april 1945
Ontwerp: H.F. de Boer, dir. Gemeentewerken in Buitenpost. Maker: Steenhouwerij Kl. de Vries uit Buitenpost. Onthuld: 15 april 1955. (Bron: Reitsma, blz. 26).

210. **Blokzijl.** Noordzijde van de haven.
Hoogwaterkanon. Dit liet helaas in 1825 zijn stem te laat horen. Toen begaf de Zuiderzeedijk het en 500 mensen en talloze stuks vee verdronken. Bij het gemaal Stroink staat eveneens een hoogwaterkanon en bij Blankenham. Deze laatste is reeds vermeld onder No. 113. (Bron: Toeristen Kampioen A.N.W.B. januari 1983, artikel van Bram Roozendaal. Zie ook St. Barbara van januari 1964 en foto in januari 1961).

211. **Blija.** Straatnaambordje. *'Hendrik Kroesstrjitte'.* Hij werd in Blija op 8 december 1928 geboren en stierf op 19 februari 1949 in het Sint Elisabeth ziekenhuis van Semarang aan zijn verwondingen van de strijd tegen de vijand. (Bron: Reitsma, blz. 249).

212. **Boksum.** Gem. Menaldumadeel.
Muur van de boerderij van de fam. Andreae. Gedenksteentje voorstellende een leeuw die uit de vlammen oprijst, met het jaartal 1947.
De boerderij werd op 28 september 1944 door woedende Duitsers in brand gestoken omdat de eigenaar Andreae Sr. onder mishandeling niet wilde vertellen in welke richting leden van de KP waren vertrokken. In 1947 werd de boerderij herbouwd. (Bron: Reitsma, blz. 140).

213. **Bolsward.** Buitenmuur van brugwachtershuisje van de Blauwpoortsbrug. Gedenksteentje. Opschrift:
Na Duits geweld
15 april 45 vernield
15 april 46 hersteld.
(Bron: Reitsma, blz. 39).

214. **Bolsward.** Plantsoen bij kruispunt 'Marnezijl'. Monument, zuil met drie mensen figuren. Opschrift: *Sta Stil en Gedenk hen die vielen. 1940 - 1945.*
Beeldhouwer: Jentje Popma uit Leeuwarden. (Bron: Reitsma, blz. 39).

215. **Bolsward.** Martinikerk. Twee gedenkramen. Het ene raam stelt voor: de Duitser die Nederland overweldigde - de verwoesting - de gesneuvelde militairen in 1940 - de onderdrukking.
Het andere raam: Huilende moeder bij dode zoon - ploegende boer - Friese en Nederlandse vlaggen en daartussen Canadezen die Duitsers verdrijven.
Glazenier: Louis Boermeester Jr.
Onthuld: na de restauratiewerkzaamheden in november 1955. (Bron: Reitsma, blz. 40).

216. **Bolsward.** Stadhuis. Drie ramen. Tekst:
'Nooit kostelijker vracht voer uit
deez' Hanzestad, dan overzee naar
Weesp, toen Holland honger had.'
Glazenier: Louis Boermeester Jr.
Geschonken door: bevolking van Weesp uit dankbaarheid voor de voedselhulp. Aangebracht: april 1946.
(Bron: Reitsma, blz. 42).

217. **Bolsward.** Plantsoen aan de Prof. Dr. Titus Brandsmalaan. Monument Prof. Titus Brandsma, hoogleraar.
Beeldhouwer: G.J. Adema uit Leeuwarden. Onthuld: 26 mei 1967.
Hij was aalmoezenier van de Nederlandse Katholieke Dagbladpers. Heeft

veel voor Friesland, de Friese taal en cultuur gedaan. Hij was een groot verzetsstrijder, voornamelijk geestelijk verzet. Hij werd geboren: 23 februari 1881, gearresteerd: 19 januari 1942 en overleed in het concentratiekamp Dachau op 26 juli 1942. Hij wordt ook herdacht in Dokkum, Joure en Woudsend.
(Bron: Reitsma, blz. 43).

218. **Bolsward.** Julianapark, straatnamen van hen die in 't verzet 1940-1945 zijn omgekomen. Secretaris Haitsmalaan. Hij was gem. secretaris, geb. 20 augustus 1891 en overleed 24 april 1945 aan vlektyfus in kamp Siegburg.
J.J. Boomsmalaan. Hij was districtsleider L.O. (Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers). Hij wordt ook vermeld in Sondel en in Balk.
Prof. Dr. Titus Brandsmalaan.
Brigade Irenelaan. Genoemd naar de Koninklijke Nederlandse Brigade *'Prinses Irene'*, opgericht 11 januari 1941 in Engeland en geland in Frankrijk op 12 augustus 1944. (Bron: Reitsma, blz. 44).

219. **Breda.** Gebouw van Albouw aan de Delpratsingel 1, plaquette.
Dr. Isaac Delprat was zeer populair bij de cadetten, omdat hij een uitstekend instructeur was en grote zorg had voor de belangen van de cadetten.
Hij was een groot vriend van de Gouverneur van de K.M.A. Hendrik Gerard Seelig en diens opvolger in deze functie.

220. **Brielle.** Havenhoofd. Een *'waternimf'* als herdenking aan de verovering van deze stad door de Watergeuzen onder Treslong op 1 april 1572. Met dit *'monument'* waren velen het niet eens. Onder leiding van Dr. Kuyper werden gelden bijeengebracht voor het Nationale Geuzengesticht *'Wilhelmus van Nassauwen'* voor wezen van zeelieden. Koning Willem III legde op 1 april 1872 de eerste steen voor dit gebouw. Op de voorgevel staat een Geus met de Prinsenvlag afgebeeld.
(Bron: Reisboek voor Nederland, uitg. A.N.W.B. 1965 en *'Dispereert niet'*, deel 1 van A. en H. Algra, uitg. T. Wever te Franeker).

221. **Brielle.** Nabij de Dijkstraat een hekwerk waarop: *'Hier ter plaatse rameiden de Watergeuzen de Brielsche Noordpoort op Dinsdag 1 April 1572 des avonds ongeveer half negen.*
Dit eenvoudige 1 april monument werd op 1 april 1922 onthuld door Koningin Wilhelmina.
(Bron: Shell Journaal van oude havensteden, door Dr. J.M. Fuchs, 1967).

222. **Brielle.** Op de markt het stadhuis met in het fronton: *'LIBERTATIS PRIMITIAE'* (Eersteling der vrijheid).
(Bron: Reisboek voor Nederland, Uitg. A.N.W.B., 1965).

223. **Brielle.** Catharinakerk.
Naast het graf van Luit. Adm. Philips van Almonde (zie No. 72) een steen ter herinnering aan *'Oom Tom'*, de man die in 1813 meehielp de stad van de Fransen te bevrijden en persoonlijk de Franse Commandant zijn pistool afnam. *'Oom Tom'* ligt begraven naast deze kerk.
(Bron: *'Een Baken in Nood'*, door Joh. H. Been, uitg. 1894).

224. **Buitenpost.** Gem. Achtkarspelen. In gemeentehuis. Gedenksteen ter herinnering aan de gevallenen uit de gemeente tijdens de Duitse bezetting in W.O. II.
Tekst: *'Voor hen die vielen door Duits geweld.*
1940 - 1945
Daaronder 't wapen van de gemeente.
Onthuld: 1947. Verplaatst in november 1978 naar 't Jeltingahuis in Buitenpost, zetel van Burgemeester en Wethouders.
Hierin gebrandschilderd raam aangeboden door de Limburgse evacué's, als dank voor de menslievende wijze waarop zij in de winter 1944-1945 zijn ontvangen en verzorgd. (Bron: Reitsma, blz. 27).

225. **Bunnik.** Fort Rijnauwen. Hoofdge-
Gevelversiering met militaire attributen o.a. kanonlopen. In het midden een gekroonde W.

226. **Buren.** Op de plaats waar het grafelijk slot van de Oranjes heeft gestaan, waarvan de resten in het begin van de 19e eeuw werden gesloopt, staat nu een *'monument'*, opgebouwd uit fragmenten van het kasteel.
(Bron: Reisboek voor Nederland, uitgave A.N.W.B. 1965).

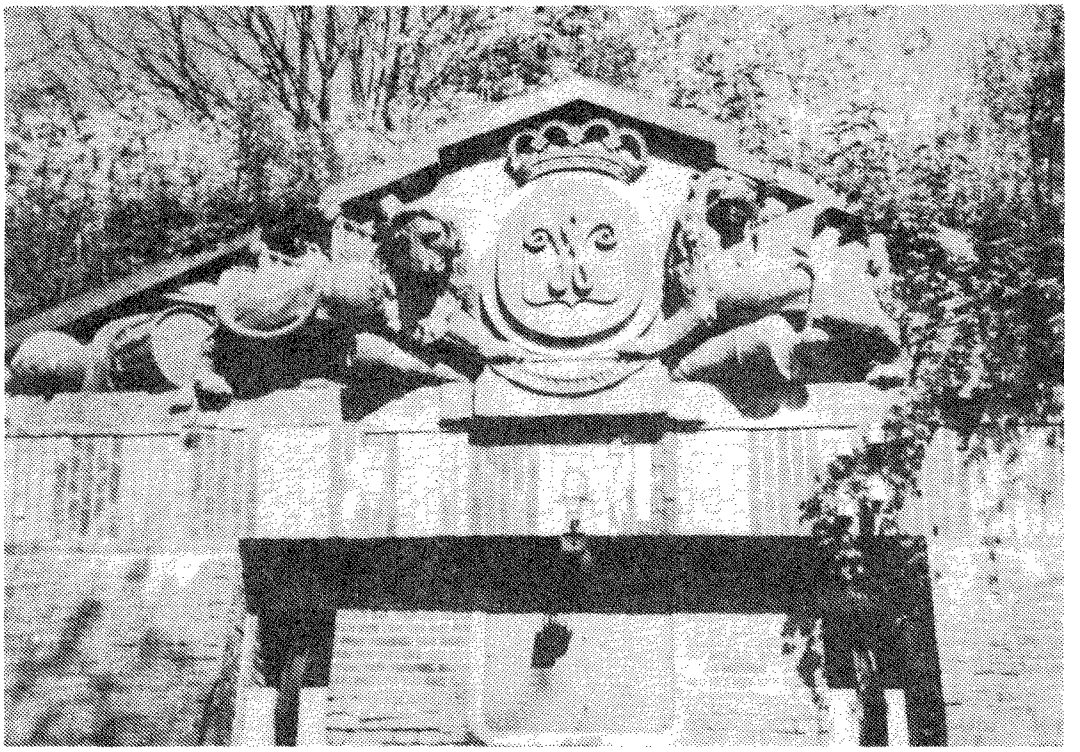

Fort Rijnauwen te Bunnik. Zie 225.

227. **Burgh.** Schouwen Duiveland. Kruiskerk (1671-1674). Verwoest door brand in 1934 en herbouwd, bominslag in 1944 en met de oude stenen in 1948 gerestaureerd. Aan de noordmuur epitaaf van Johannes de Huybert (+ 1701) en zijn vrouw Cornelia. Hij was luitenant-generaal van de cavalerie, hetgeen te zien is aan het reliëf en de attributen. Gemaakt door Johannes Bloemendaal. (Bron: *'Langs de oude Zeeuwse kerken'*, door Claudine Chavannes-Mazel, Irna Diakonoff, Katie Heyning, Carel van Tuyl van Serooskerken. Uitgave Bosch en Keuning, Baarn, 1975).

228. **Cornjum.** Gem. Leeuwarderadeel. Herv. kerk, voorportaal. Tekening van Douwe Jouwerts van der Heide uit Jelsum herinnert aan een razzia op 11 februari 1945 in deze kerk waar 23 mannen werden weggevoerd, waarvan 4 na drie dagen celstraf weer werden losgelaten en de overige 19 naar Drente werden vervoerd voor graafwerkzaamheden. Op 16 april 1945 keerden allen behouden terug. (Bron: Reitsma, blz. 135).

229. **Culemborg.** Boven de inrit van de Lanksmeerse of Binnenpoort, marktzijde, een Sint Barbara beeldje. (Bron: Sint Barbara, november 1953, blz. 3).

★

O.G. WARD

DE LAATSTE OPDRACHT

Begin maart 1942 . . . . .
De strijd om Nederlands-Indië was bijna ten einde. Het grootste gedeelte van de *'Maleise Barière'* was reeds in handen van de Japanse strijdkrachten en medio februari begon de omsingeling van Java zich af te tekenen. Op 28 februari 1942 werd op drie plaatsen de inval op het laatste bolwerk - het eiland Java - ingezet en landingen vonden plaats op de N.W. kust van Bantam, in de bocht ten westen van Indramajoe en ten oosten van Rembang.

Met uit de voorgaande strijd overgebleven vliegtuigen en bemanningsleden deed de Militaire Luchtvaart van het KNIL nog enige vertwijfelde pogingen om de invasievloot te bombarderen en de gelande troepen op het strand te mitrailleren. Hieraan deden ook jachtvliegtuigen van de Engelse en Amerikaanse luchtmachten mee.
Zo deden Glenn-Martin bommenwerpers op 2 maart 1942 nog een aanval op de Japanse transportvloot bij Eretan waar voltreffers werden waargenomen op twee transportschepen van ongeveer 8000 ton. Ook werden de oprukkende troepen van Eretan naar Soebang door jachtvliegtuigen gemitrailleerd en voor zover kon worden waargenomen uit elkaar geslagen. Maar de strijd was ongelijk, de Japanners beheersten de luchtruimte en de eigen grondstrijdkrachten waren niet opgewassen tegen het Japanse invasieleger. En in elk opzicht bleek de vijand superieur te zijn.
Op 1 maart 1942 viel het belangrijke vliegveld Kalidjati in West-Java en toen dit veld eenmaal werd gebruikt als aanvalsbasis voor de Japanse luchtstrijdkrachten, werd de z.g. 'stelling Bandoeng' het voornaamste doelwit. Dagelijks werden de troepen die deze stelling verdedigden door de vijand gebombardeerd en gemitrailleerd en uit de summiere gegevens uit de periode 1 maart tot 8 maart 1942, die thans nog aanwezig zijn, kan worden vastgesteld dat jachtvliegers met wat is overgebleven aan jachtvliegtuigen, dagelijks meerdere malen de lucht ingingen om toch enige tegenstand te bieden, ondanks het feit dat elk luchtgevecht in het voordeel van de Japanners moest uitvallen.
De luchtverdediging van de Bandoengse hoogvlakte liep ten einde. Het aantal vliegers overtrof de nog gevechtsklare jachtvliegtuigen.
Op 5 maart 1942 werden Batavia en Buitenzorg door de Japanse troepen bezet. De tegenactie, bedoeld om de vliegbasis Kalidjati te heroveren mislukte jammerlijk, waardoor de gehele Preanger en Bandoengse hoogvlakte door de vijandelijke luchtmacht werd beheerst. Gedekt door de luchtmacht rukte de vijand op in de richting van Bandoeng, de laatste stad die nog vrij was.
Tot 5 maart 1942 kon de Tjiaterstelling worden behouden, maar in de ochtend van 6

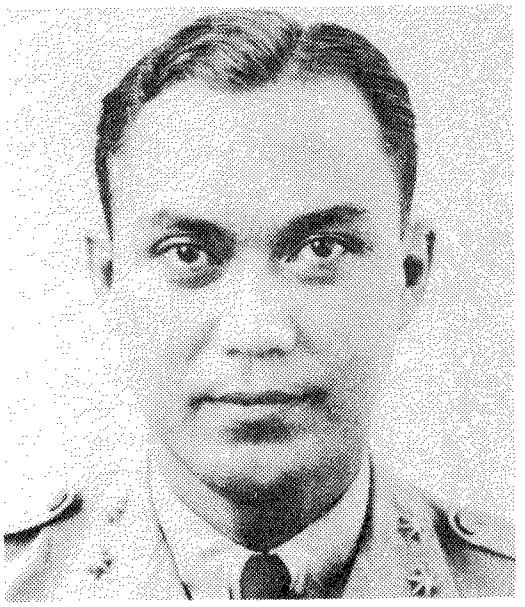

Kapitein J.P. van Helsdingen
Foto is genomen in 1939, toen hij nog als instructeur op de vliegschool dienst deed.

1e Lt. A.G. Deibel

maart vond de doorbraak plaats.
De laatste stelling tussen de oprukkende vijand en de stad Bandoeng was de z.g. *'Lembang stelling'*, genoemd naar het dorpje Lembang. Op 7 maart 1942 was de toestand aldaar zeer precair, zoniet onhoudbaar.
Door de onophoudelijke luchtacties en de daaruit voortvloeiende verliezen was het aantal van onze gevechtsvliegtuigen zodanig gedecimeerd dat aan een defensieve actie (laat staan een offensieve) niet meer kon worden gedacht. Dat was de toestand van de Militaire Luchtvaart op 7 maart 1942. Tevens was het gerucht van de aanstaande capitulatie niet van de lucht.

Toch meldde in de morgen van die dag de kapitein vlieger-waarnemer J.P. van Helsdingen, commandant van de 2e Afdeling van de 5e Vliegtuiggroep 2 VLG V zich bij de waarnemend commandant van de Militaire Luchtvaart, de kolonel E.T. Kengen (de commandant generaal-majoor L.H. van Oyen was toen al op weg naar Australië) met het verzoek, opdracht te mogen ontvangen om met de laatste 4 gevechtsklare jachtvliegtuigen van het type Brewster Buffalo, een patrouille te vormen en deze in te zetten voor een verrassingsaanval op geparkeerde vliegtuigen op het door de vijand bezette vliegveld Kalidjati.
Een andere opdracht of aanvalstechniek was volgens Van Helsdingen niet meer mogelijk vanwege het vijandelijk luchtoverwicht boven West-Java en de aanwezigheid van een vijandelijke jagerpermanence in de lucht ten noorden van Bandoeng.
Op ongeveer dezelfde tijd kwam het dringend verzoek binnen van het commando van de *'Groep generaal Pesman'* voor vliegtuigsteun ter ontlasting van zeer geharceleerde grondstrijdkrachten tussen de Tjiater en Lembang. Van Helsdingen had tegen deze opdracht zijn bezwaren en achtte de daaraan verbonden risico's, afgewogen tegen de resultaten te groot. Dit standpunt werd doorgeseind maar van de *'groep Pesman'* kwam het antwoord dat de verlening van vliegtuigsteun dermate urgent was, dat de opdracht à tout prix moest uitgaan.
Dit is dan ook geschied. De opinie van kapitein Van Helsdingen over het gevaarvolle van de verlangde actie kwam tot uiting in zijn woorden:

'De opdracht zal worden uitgevoerd omdat U (kolonel Kengen) het zegt, maar dit is zelfmoord.'

Dit gesprek vond plaats op het oorlogshoofdkwartier van de Militaire Luchtvaart te Bandoeng. Terugkomend op het vliegveld Andir vond Van Helsdingen genoeg vrijwilligers, maar hij vroeg uitsluitend vrijgezellen.
Als koppelgenoot koos hij de sergeant vlieger G.M. Bruggink; het andere koppel bestond uit de 1e luitenant vlieger-waarnemer A.G. Deibel en de vaandrig vlieger-waarnemer J.G. Scheffer.
We citeren thans uit het rapport van luitenant Deibel, gedateerd 10 november 1946, het volgende:

'7 maart 1942. Met de laatste 4 Brewsters opgeweest voor het mitrailleren van Jpn. tpn. noord van Lembang om 3 uur 's middags.
Zware bewolking boven Bandoeng. We wisten dat er gecapituleerd zou worden. Hielden met opzet radiostilte om onze komst niet te verraden. Ik had Scheffer als koppelgenoot en dekte met hem Van Helsdingen en Bruggink die ± 200 m. beneden ons zaten. Boven de sterrewacht (van Lembang) kwam er eerst een 'Lily' (codenaam van een bommenwerper) op ons af, waar ik op gevuurd heb tot ik recht achter hem zat. Hij

verdween brandend in de richting van Kalidjati. We vlogen door in oorspronkelijke richting en stootten toen op 3 Navy 'O' (Japanse jagers) die ik onmiddellijk aanviel. Eerst de middelste in de vuurbundel die opzij weg viel. Toen draaide de voorste om en net voordat hij met zijn neus op mij gericht was, was ik op hem gericht en ben vurende op ongeveer 2 meter over zijn cockpit heen gegaan. Hij begon weg te vallen, toen ik optrok in een dunne wolk die er net boven zat en had geen tijd om om te kijken, want daar kwam ik weer één tegen, maar had geen tijd om te vuren. Trouwens, bij de laatste vuurstoot waren de vleugelmitrailleurs of uitgevuurd of zij haperden.

Uit de wolk wilde ik de mitrailleurs herladen en keek even naar buiten om te zien dat ik in de vuurbundel zat van een Navy 'O'. Hij raakte me met enige 2 cm. granaten en 12.7 kogels uit zijn mitrailleurs o.a. in de olietank voor mij, waardoor er olie naar buiten spoot en in de cockpit woei.

Dit hele treffen had zich afgespeeld in minder dan ± 3 min. Verder zag ik niemand meer van mijn medevliegers. Ben toen in het ravijn van Dago gedoken en wist het toestel nog op Andir te landen in een regenbui, waarbij een reeds beschadigd wiel er af vloeg en het toestel in een ground-loup raakte.

Vaandrig Scheffer die achter Deibel vloog en hem in de rug dekte, werd tijdens dit gevecht van achteren aangevallen door 6 jagers en wist hen van zijn koppelcommandant weg te lokken. Maar ook hij moest de ongelijke strijd staken en wist zijn doorzeefde machine op Andir neer te zetten.

Van Helsdingen en Bruggink zagen door de dekking van het koppel Deibel-Scheffer kans de weg Noord van Lembang te bereiken waar de vijandelijke troepen zich in gereedheid stelden voor de aanval op Bandoeng.

Sergeant Bruggink ontdekte het eerst vijandelijk verkeer op de weg en gaf een *'wing-tip'* seintje aan kapitein Van Helsdingen en omdat zij op boomtophoogte vlogen konden zij onmiddellijk aanvallen, door de vijand op de grond te mitrailleren. En dat bleven zij volhouden totdat zij door 6 vijandelijke jachtvliegtuigen werden aangevallen. Ondanks het feit dat zij zeer laag vlogen gingen zij het luchtgevecht met de Japanners in hun superieure machines, aan. Hierbij werd het toestel van Van Helsdingen neergeschoten waarbij hij zelf het leven verloor. Bruggink brak uiteindelijk de ongelijke strijd af en wist laagvliegend langs een omweg Andir te bereiken.

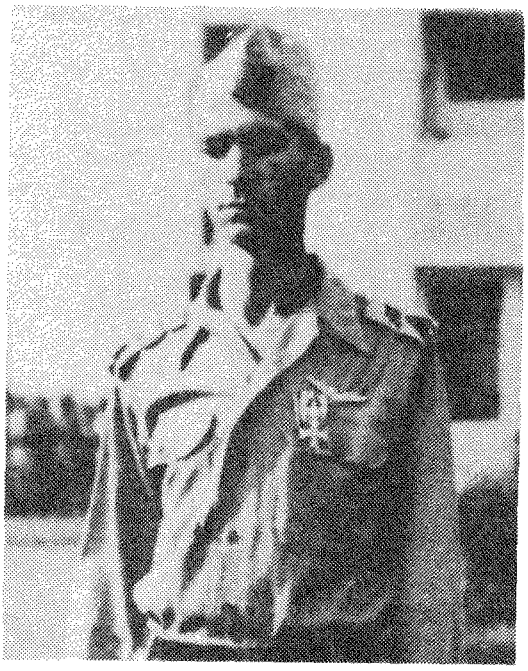

Sgt. G.M. Bruggink

Foto's zijn genomen in 1949 tijdens uitreiking MWO IV.

Aldus werd de laatste luchtmacht-opdracht - één dag voor de capitulatie van Nederlands-Indië - uitgevoerd en het was de allerlaatste voor kapitein Van Helsdingen en vaandrig Scheffer. De eerste sneuvelde tijdens deze vlucht en de laatste overleed in krijgsgevangenschap.

In zijn rapport van 2 september 1947 schreef de generaal-majoor b.d. E.T. Kengen het volgende:

'Mij is bekend dat de opdracht, ondanks zeer sterke vijandelijke weerstand, met succes werd volbracht. Van de 'groep generaal Pesman' werd mij medegedeeld dat het optreden der vliegtuigen de gewenste opluchting voor de grondstrijdkrachten had gebracht. Dat van de vier vliegtuigen der patrouille er slechts één werd afgeschoten en niet meerdere, heeft mij, kennende de situatie in de lucht, verbaasd.

Naast de toevallige gevechtsomstandigheden moet dit in hoge mate zijn gelegen aan de zeer doordachte, beleidvolle wijze van optreden der patrouille en aan de bekwaamheid, vastberadenheid en moed waarmee de bemanningen hebben gestreden. De opofferingszin, aan de dag gelegd door deze mannen, die aan het einde van een verloren slag de hun bekende vijandelijke qualitatieve en quantitatieve overmacht tot het einde toe bleven trotseren, spreekt n.m.m. van

onwankelbare trouw . . . .'

Generaal-majoor J.J. Pesman schreef in zijn rapport van 15 juli 1947:
'Hier is sprake van een buitengewoon staaltje van moed, beleid en trouw. Zelfs toen men merkte dat men het alleen moest doen (7 Engelse jachtvliegtuigen zouden vanaf de basis Tasikmalaja ook meedoen, maar kwamen niet opdagen) hebben deze mannen niet geaarzeld hun plicht te doen om te trachten verlichting te brengen voor hun bedreigde kameraden op de grond . . .'
Als erkenning voor deze actie en de bij herhaling bedreven daden van moed, beleid en trouw van deze vliegers van 2 VLG V in de afgelopen oorlogsmaanden, werd:

a. kapitein J.P. van Helsdingen benoemd tot Ridder der 3e klasse in de Militaire Willemsorde (posthuum). Eerder werd hij reeds onderscheiden met het Vliegerskruis en de benoeming tot Ridder der 4e klasse in de Militaire Willemsorde.
b. 1e luitenant A.G. Deibel, vaandrig J.F. Scheffer en sergeant G.M. Bruggink werden benoemd tot Ridder in de 4e klasse van de Militaire Willemsorde (voor Scheffer posthuum), nadat eerder Deibel onderscheiden was met het Vliegerkruis

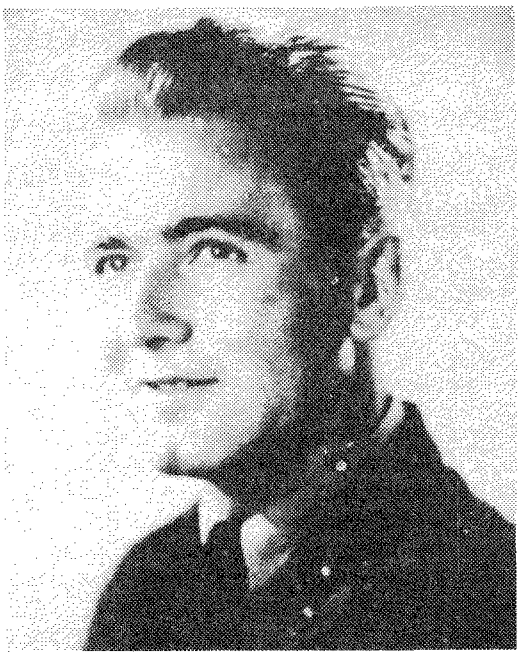

Vdg. J.F. Scheffer 1940: Uitreiking groot militair vliegbrevet.

en Bruggink met het Vliegerkruis en het Bronzen Kruis met Eervolle Vermelding.

In Memoriam
Ir. Charles Corneille van der Vlis 1897 - 1983

Op 27 januari jl. ontviel ons Ir. C.C. van der Vlis. Deze zeer aimabele en bescheiden mens, die nochtans, als het er op aan kwam, zijn woordje op niet mis te verstane wijze kon zeggen, besloot een fraaie civiele carrière als Directeur van Gemeentewerken te Haarlem. Tevens maakte hij een militaire carrière als Reserve-Officier bij het Wapen der Genie, waar hij de rang van Majoor bereikte (Promotie 1919).
Zijn belangstelling voor en kennis van militaire geschiedenis, monumentenbescherming, vestingbouwkunde, genealogie, enz. was van dien aard, dat de bonden, stichtingen en verenigingen, die deze onderwerpen in hun vaandel hebben geschreven, hem gaarne als een actief, deskundig en collegiaal medebestuurslid in hun midden zagen.
Geen wonder, dat de thans ontslapene bij de oprichting van onze vereniging zich aanstonds als lid aanmeldde en later, bij de instelling van de afdelingscorrespondentschappen de afdeling militaire genealogie voor zijn rekening nam. In deze functie, die hij eerst medio 1982 heeft overgedragen, heeft hij bijzonder veel werk verzet, waarvoor wij niet dankbaar genoeg kunnen zijn.
We zullen hem zeer missen.

W.F.K. Engelbrecht.

C.A. HESHUSIUS

Uit het dagboek van Luitenant Donck (XXIV)

Aankomst: in Poeloe Raja: 17 oktober 1901
Na een bootreis van circa zes uren over de Indische Oceaan langs de prachtige westkust van Atjeh, kwam Donck op zijn bestemming aan. Wij weten niet met welk schip hij reisde; vermoedelijk een vaartuig van de Gouvernements Marine, een z.g. kapal poetih, letterlijk *'wit schip'*, omdat deze schepen meestal wit waren geverfd:

'Tegen zes uur 's avonds lagen wij op de rede van Poeloe Raja (poeloe = eiland). Overgestapt in een sampan (prauw), terwijl de barang in een andere werd geladen. Op de pier stonden de lui mij op te wachten. Met uitzondering van de dokter alle bekende gezichten. Flip van der Vlerk is postcommandant; Van Sandick - de aspirant controleur van Sigli - is hier controleur. De dokter heet Van der K.
Daar mijn collega die ik vervangen moet eerst morgen vertrekt, logeer ik zolang in de soos. Achter het sooslokaal zijn een paar kamers, waar de officieren van de Marine wel eens logeren.'

En een dag later, na een nacht van slapen in de soos:

'Als er een boot op de rede komt, gaat een ieder naar de pier of boom, teneinde te zien wie of wat van de boot komt. Vandaag kwam de Padangboot.'

Langs de Westkust was het een komen en gaan van schepen: van de Koninklijke en de Gouvernements Marine en natuurlijk ook de grotere schepen van de K.P.M. Nog veel verder aan de westelijke kust van Sumatra - maar dan nog 900 km zuidelijker gelegen - wat een afstanden in dit land - lag de belangrijke haven Padang. Het was daar dat Donck zo ruim 2½ jaar geleden voor het eerst voet aan wal zette in Indië.
Op de eiland-post Poeloe Raja hoefde men zich waarachtig niet te vervelen met al dat scheepsverkeer. Legde er een vaartuig aan, dan liep een ieder er heen om toch maar vooral niets te missen.

'Het eiland Poeloe Raja is een rots, waarop het kampement is gebouwd. De weinig talrijke bevolking is rustig en kalm.
De officierswoningen en die van de controleur (bestuursambtenaar) staan aan de zee; achter deze woningen is het verblijf der bezetting. Aan de overkant, op de vaste wal, op 800 meter afstand ligt een bivak met 80 man. Daar moet altijd een officier of dienstdoend officier zijn, althans des nachts. Op het ogenblik zit daar een onderluitenant. Deze post is daar nodig in verband met het werken aan de wegen en het patrouilleren. De oceaan kan soms zo onstuimig zijn, dat communicatie onmogelijk is. Mijn collega hield vanmorgen vendutie, waar ik nog enige dingen kocht, opdat ik weer een gezellig tampatje (home) kan maken. Ik zal hier ook eigen menage moeten voeren. Daar ik ook al de functie verricht van 'Officier belast met den Plaatselijken Geniedienst', heb ik maatregelen genomen om te zorgen dat mijn huis netjes opgeknapt wordt.'

Reeds gauw had onze luitenant zich op zijn nieuwe standplaats ingeleefd. Het zal de lezer al lang duidelijk zijn geworden dat in elk garnizoen, hoe klein ook, bepaalde functies bestonden die door een officier waargenomen moesten worden. Op een buitenpost, met maar twee officieren, had de jongste altijd vele taken: hier dus weer luitenant Donck.
En op de verdere buitenposten waren maar weinig europese vrouwen; de meeste dames waren indonesische echtgenoten van de militairen.

'Mevrouw Van Sandick, de enige europese dame op Poeloe Raja, ontmoette ik vanmorgen. Later met haar man en de dokter gezellig voor de soos gezeten. Het is wel aardig weer aan de zee te zitten. Het is hier echt landelijk; 's avonds om negen uur eet een ieder thuis om kort daarop te gaan slapen.'

De militaire bezetting van het eilandje Poeloeh Raja was iedere avond getuige van de zonsondergang aan de Oceaan. Het soosje zal ongetwijfeld een platje hebben gehad met uitzicht op de zee. Men kan zich geen harmonischer natuurbeeld voorstellen dan een tropische zonsondergang. Op zo'n moment in een gemakkelijke stoel buiten zittend, in een aangename temperatuur met een lichte bries, is wel iets bijzonders. Het inspireert; de gesprekken komen los en vaak ook zal men zonder wat te zeggen gekeken hebben naar dat heerlijke tafereel. Daarna de snel invallen-

de duisternis; en na een lange werkdag, reveille meestal al om zes uur of nog vroeger, is het logisch dat men vroeg ging slapen.

'Het is hier niet druk; ook op de vaste wal is het niet druk. De bewoners die zich vroeger met de pepercultuur onledig hielden, hebben zich verplaatst. Mijn dagelijks werk is de administratie van de menage, cantine, officier van kleding, officier van kazernering en dan de plaatselijke geniedienst. Genoeg werk om een dagtaak te vullen. Vaak denk ik terug aan Pedir; daar hadden wij het tè druk, maar hier ruk ik naar mijn zin te weinig uit. Het is een vrij saai leven.
In het algemeen maken wij voor de rijsttafel een partijtje; de heren speelden om f 5,- kapitaal. Toen mij gevraagd werd of ik mee deed, heb ik dadelijk gezegd dat ik persé niet hoger wilde spelen dan f 2,50, maar het liefst f 1,00. Na veel gewrijf werd het f 2,50. Het bleek mij dat onze dokter met een hoog tarief wat geld hoopte te verdienen. Zijn vrouw zit met twee kinderen in België, daar zij aan de oostkust in een smokkelaffaire gewikkeld was geweest. Na de dokter ongezouten de waarheid te hebben gezegd, is alles wat het kaarten betreft in goede banen geleid.'

Donck had het goed geschoten, want geldaffaires op zo'n mini-post met alleen drie officieren moet natuurlijk op ruzie eindigen. En wat dan op zo'n klein eilandje aan de oceaankust? Wij konden niet aan de weet komen wat er precies met de doktersvrouw aan de hand was geweest op de oceaankust van Atjeh. Maar gezien de nabijheid van de britse kust van Malakka was het in alle tijdperken vaak moeilijk om niet te smokkelen. Misschien was betrokkene een soort persona non grata geworden.
Een paar dagen later moest Donck met zijn medewerkers een soort aannemers of loodgieterswerkje gaan verkennen en aanwijzingen geven:

'Geen water. Ons water komt boven van de rots, verdwijnt in een reservoir, om vervolgens door een buisleiding in het kampement te komen. Wij gingen dus op zoek naar het defect in dat reservoir waar wij vaak tot onze borst door het water trokken.
Het is hier de laatste dagen slecht weer; veel regen en veel wind. De zee met zijn witte koppen is wel mooi. De vele regens van deze laatste week hebben een aardverschuiving op hun geweten; alle afvoerbuizen en riolen waren verstopt. In huis is het beroerd vochtig.'

Blik op het eiland en de vaste wal

De post Poeloe Raja is jaren later weer opgeheven; maar toen was luitenant Donck alweer naar Nederland terug. Enige dagen na zijn aankomst moest hij uiteraard ook op de vaste wal een kijkje nemen.

'Vanmorgen eens een kijkje genomen aan de overkant. Wij hebben van een Atjeher zijn djalor (grote smalle boot) en vier roeiers gehuurd voor 90 dollar in de maand; deze staan nu steeds in onze dienst. Vergezeld van tien fuseliers bracht deze djalor mij naar de vaste wal. Het bivak daar draagt de naam van 'Lho Kroet'.
Alhoewel het mooi kalm weer was, stond bij het bivak toch nog een aardige branding waar het buitengewoon ranke bootje toch fluks door ging. Terugkomende kregen wij toch een zeetje over, zodat wij met een nat pak thuis kwamen.'

Overal in Indië waren kleine detachementjes van het leger verspreid; vaak lag men aan de kust of langs grote rivieren. De diverse verplaatsingen geschiedden vaak met zeer kleine bootjes. Gevaar van omslaan en verdrinken was constant aanwezig. Enkele jaren later werd het dienst-zwemmen ingevoerd en werden er op diverse plaatsen militaire zwembaden opgezet om de soldaten te leren zwemmen. De diverse dodelijke ongevallen waren zo veelvuldig geworden dat het legerbestuur in 1907 en 1910 tot deze maatregelen overging.[1] Ook door schade en schande wijs geworden, had de legerleiding later een heel stel bepalingen afgekondigd voor dit vervoer in wankele prauwen; veiligheidsmaatregelen voor het personeel en het goed vastbinden aan de boot van de uitrusting, in het bijzonder de vuurwapens en munitie.
In begin november 1901 was er *'prijsschieten'* op het detachement:

'Vanmorgen de jaarlijkse schietfeesten gehouden. Makan besar (grote feestmaaltijd) voor de soldaten, waartoe een van de vele varkens, welke hier rustig rondlopen, werd geslacht. 's Avonds had ik ook varkensvlees, maar kokkie heeft het maal bedorven.'

Het prijsschieten heeft al heel vroeg in het KNIL in een of andere vorm bestaan. Het was de dag dat de militairen - althans de beste schutters onder hen - met elkander een zware nauwkeurigheidstest ondergingen. Deze dag ging na afloop daarvan gepaard met festiviteiten binnen de eenheid van de compagnie

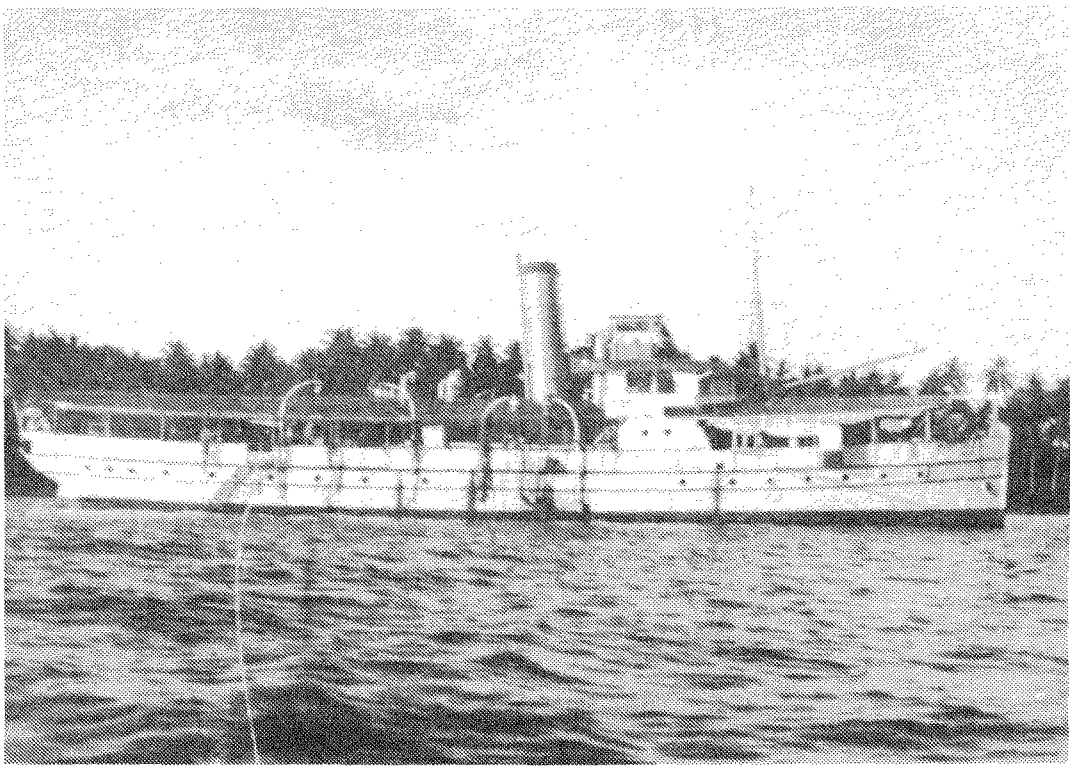

Eén der schepen van de Gouvernements Marine, de 'Dog'. Donck zag ze op Poeloe Raja herhaaldelijk langs komen en aanleggen. Dan kwamen er bekenden, kranten, dienstbrieven en, wat belangrijker was, ook privé-post uit Holland. Foto van Bureau Maritieme Historie van de Marinestaf.

of het detachement. Schutters die aan bepaalde zware eisen voldeden en ook geregeld blijk hadden gegeven aan deze eisen te kunnen voldoen kregen officiëel *'schietprijzen'* uitgedeeld in de vorm van een decoratie welke met eventueel aanwezige andere decoraties op de uniform mochten worden gedragen op bijzondere dagen. Ook op de papieren van de man werd van buitengewone schietprestaties aantekening gemaakt, terwijl er daarnaast ook premies werden verstrekt; een en ander kon ook direct van invloed zijn bij mogelijke aanstaande promoties; een zeer bijzonder aspect dus in een koloniaal beroepsleger met erg veel manschappen van inheemse landaard. Ook de vrouwen en kinderen in de troep (woonachtig in het kampement, zoals we weten) vierden het feest mee. Bovendien kon de commandant bepalen dat in de eenheid tijdens het feest ook om geld mocht worden gespeeld, iets wat normaal ten strengste verboden was. Jammer alleen dat de kok de varkensbout die dag had verknoeid . . .

Ook luitenant Donck verbleef nu eens op het eiland en dan weer in het bivak aan de wal: bij een dier gelegenheden moest hij ook al voor de dokter invallen:

'Daar de dokter op reis is en de commandant aan de overkant op Lho Kroet zit, omdat de onderluitenant ziek is geworden, heb ik het ziekenrapport gehouden. Ik zal niet zeggen dat wij van alles kunnen, maar in ieder geval dóen wij van alles.'

Het kwam geregeld voor in de primitieve streken dat infanterie officieren als dokter moesten gaan optreden als de officier van gezondheid even naar een andere post was waar de dokter van daar ook weer elders dienst moest doen. Niet overàl waren artsen; wel waren er enkele verplegers hier en daar, die adviezen konden geven en verder waren er onder de oudere inheemse militairen of hun echtgenoten wel eens mensen die het nodige wisten van natuurgeneeswijzen, kruidenaftreksels en zo. Maar in acute gevallen moest

wel eens een commandant een beslissing nemen in die gevallen waar niets doen zeker fataal zou worden Ook Donck zou meer dan eens zo moeten handelen in zijn indische jaren.
Het was daar in Poeloeh Raja een klein officiersgemeenschapje van Nederlanders: de commandant, dokter, onderluitenant en Donck en wellicht nog een of twee europese sergeanten: verder allemaal inheemse manschappen van diverse landstreken uit de reusachtige archipel. Men was erg op elkaar aangewezen:

'De dokter is een liefhebber van schaken en probeert mij het spel te leren, dat ik maar slecht ken. Maar het kort de lange avonden.'

Die dokter was weer terug maar moest later weer weg; maar intussen was de onderluitenant weer wat opgeknapt. Donck zat nu eens op het eiland en dan weer aan de wal:

'Zit thans in het bivak aan de vaste wal. Het is een eenvoudig bivak, gebouwd op het strand. Gelukkig geen modder; het gebergte komt hier tot dicht bij de zee. Atjehse vissers zorgen voor heerlijke vis, hier leer ik vis eten, want het zijn kanjers van dieren, waar je wat aan hebt.'

Vanwege de geringe bevissing aan deze maar schaars bewoonde westkust en de grote visrijkdom in de wateren aldaar, was het vangen van prachtige smakelijke vissen een eenvoudige aangelegenheid. Maar gezond was de westkust allerminst; er was veel malaria en aanverwante moeraskoortsen waartegen men zich maar matig kon beschermen. De onderluitenant sukkelde en ook Donck zou niet gezond blijven:

'De Westkust is niet bijzonder gezond. Buitengewoon vochtig; peperkoorts komt ook al voor.
Op de Noordkust nam een ieder twee maal per week kinine als profylaxe in; onze dokter wilde daar niets van weten, maar hij is er thans toch van overtuigd dat er iets gedaan moet worden.'

En als eilandbewoner in een zuidelijke zee is het heel begrijpelijk dat Donck in zijn dagboek alle bewegingen van grotere schepen dan de inlandse prauwtjes nijver in zijn dagboek optekende. Men keek immers steeds over de oceaan uit of er *'van de noord of van de zuid'* een schip in zicht kwam. Was dat het geval dan sloeg de uitkijkpost drie slagen op de tongtong of een soort metalen alarmbel of gewoon een stuk rails, en dan ging een ieder naar de boom (mooi woord voor douaneschuurtje) op de pier.
Het eiland had geen telefoon- of telegraafverbinding en het waren alleen maar de aangelegde boten die nieuws brachten: mensen, bezoekers, bagage, vivres, ja ook bier en jenever en rokerij en natuurlijk ook post; en een weken oude krant . . . . Hoewel Donck veel over boten noteert, zullen wij daarvan alleen iets overnemen als het van interesse is voor ons relaas:

'De Assahan kwam op de rede en 's avonds vertrok het schip vergezeld van de Zeeduif naar Meulaboeh (130 km zuidelijker aan de kust), om er de colonne van Daalen naar Koeta Radja te brengen. Van Daalen is dus van de Gajoelanden uit door het gebergte naar de Westkust getrokken. Mooie prestatie.'

G.C.E. van Daalen, toen nog majoor, was een van de bekendste Atjeh-officieren; later zou hij een der opvolgers van Van Heutsz in Atjeh worden in het laatst van de Atjeh-oorlog en hij zou zijn militaire carrière eindigen als legercommandant. Zijn grote tocht met marechaussee-eenheden in 1904 door de Gajoe- en Alaslanden in het centrale bergland van Atjeh zou veel stof doen opwaaien aangezien er bij de verzetspartij te grote aantallen slachtoffers zouden vallen.
In december 1901 ging het minder goed met onze luitenant; hij zegt het zo:

'Gisteren voelde ik mij koortsig en ging bijtijds naar bed om goed te transpireren. De dokter was naar Kelapan Pasir (een nabij gelegen post). Ik gevoelde me bij het opstaan wel wat opgeknapt maar later kwam de koorts weer opzetten en kroop ik er dus weer onder.
(en vijf dagen later):
De inmiddels teruggekeerde dokter liet mij kinine slikken en ik lag in mijn luie stoel de dagen hiervoor. Ik sliep al die dagen slecht. De dokter liet me wijn met water en suiker drinken. Hij had al reeds malaria geconstateerd. Ik viel weldra in een diepe slaap; had al die dagen zeer slecht geslapen.
(en daarna)
Ik doe na een dag of zes in bed weer mijn gewone diensten. Was nog donderdag met de Zeeduif een dag

mee geweest; de dokter had dit met de gezagvoerder geregeld; kreeg een slok kinine en toen aan boord naar Lebong (30 km noordelijker) en terug. Dat zeereisje tot 's avonds knapte mij op.'

Donck weer op de been; hoog bezoek en eindelijk op patrouille.

De eetlust was ook alweer terug en ook nu komen wij weer (we kwamen dat al eerder tegen) die merkwaardige nostalgie tegen, namelijk het verlangen naar een stevige hollandse winterkost; en dat in de tropen:

'Op onze morgenwandeling met de familie van Sandich kwam het onderwerp 'hollands eten' ter sprake: boerenkool met worst.
Mevrouw van Sandich had wel kool maar geen worst; ik had juist het omgekeerde en zo zag je het gebeuren dat wij bij familie van Sandich gezamenlijk boerenkool met worst gingen eten. Dat was wel genoegelijk.'

In medio december was het een drukke scheepvaartdag:

'Vele schepen doen vandaag ons eilandje aan. Eerst de paketboot (KPM) uit Oleh Leue, welke echter geen post had. Toen de 'Zeeduif' welke wèl post mede bracht. In de middag kwam de 'Albatros'; dat moest wat bijzonders zijn. Een aantal heren stapte aan wal. De kolonel van der Dussen (mil. commandant van Atjeh) met zijn adjudant; De Gewestelijke Chef van de Geneeskundige Dienst; idem van de Intendance; de opzichter van de Waterstaat en enige heren van de Atjeh-leverantie. Allen kwamen inspectie houden.
Terwijl een ieder met zijn chef bezig was, wandelde ik met de kolonel wat op. Hij vroeg naar het leven hier op de post; betreurde het dat er maar één dame was en zeide toen: 'Ja, als ik een getrouwde luitenant had, dan liet ik jou door hem aflossen.'
Hierop gaf ik het bescheid dat ik dit plan ten zeerste zou toejuichen. Later zaten wij allen gezellig voor de soos te praten. Niet lang daarna vertrok het gezelschap terwijl ik nog een praatje ging maken aan boord van de 'Zeeduif' om tenslotte in het bivak Lho Kroet aan de overkant te gaan slapen.
Onze bezetting van Poeloe Raja wordt van 120 man tot 75 man teruggebracht. Denkelijk zal de onderluitenant dan ook verdwijnen.
In de courant las ik dat de gezondheidstoestand in Djambi, meer zuidelijk in Midden-Sumatra, ook slecht is. Het is voor het Legercommando een puzzle om de nodige aanvullingen te zenden.'

Veel statistieken over deze tijd zijn niet ter beschikking, doch de schaarse getallen waaruit wij konden putten[2] geven wel een beeld van de omvang van de puzzle van: hoe houden wij de troepenmacht in Atjeh op peil? In het jaar 1901 was onze KNIL troepenmacht daar 7200 man. In dat jaar kwam in Atjeh een totaal van 3161 man aan voor aanvulling van verliezen door evacuatie, overplaatsingen, gageringen enz.; in het daarop volgende jaar kwamen er maar liefst 3245 man aan. Men mag aannemen dat - waar de troepensterkte in Atjeh niet erg veranderde, er in die twee jaren ook weer tezamen 6400 man waren vertrokken. Als men daarbij in beschouwing neemt dat de totaal sterkte van het KNIL destijds niet veel van 32.000 man verschilde, kan men zich voorstellen hoe er gerekend en geschoven moest worden. Want ook elders in het grote Nederlands-Indië, dat 1/8 deel van de aardomtrek omvatte, waren militairen nodig. Men kan ruwweg zeggen dat 45% van de legersterkte op Java zat; van hier uit moesten de aflossingen naar 'buiten' plaats vinden. In Atjeh zat circa 25% en elders op de andere Buitengewesten nog eens 30%. Er was doorlopend een schrijnend tekort aan troepen. Dat in deze constellatie de troepensterkte op het eilandje Poeloe Raja van 120 tot 75 zou worden teruggebracht, is dan ook niet erg opzienbarend te noemen. En we hoorden het al: later werd deze post zelfs geheel opgeheven.

Enige dagen na het omvangrijke stafbezoek uit Koeta Radja ging Donck medio december naar de wal op patrouille:

'Vanmorgen naar de Kampong Baba Anté getrokken alwaar ik tegen half elf, na vier uren gemarcheerd te hebben aankwam. Deze kampong ligt aan de zee maar de weg daarheen was lang niet gemakkelijk. Het kamponghoofd had opdracht een grote prauw naar Poeloe Raja te zenden, welke daar om zes uur moest zijn. Daar de boot niet gekomen was moest ik te voet daar heen.
Wij klauterden over bomen en rotsen, liepen door water en modder, soms over heuvels, dan weer door de zee. Soms kwamen wij door verlaten pepertuinen; het was een en al wildernis. Toen wij op een tjot (heuvel) stonden, zag ik in de verte de Zeeduif liggen en ook een prauw uit de richting Baba Anté komen. In de kampong aangekomen zag ik een sloep en een tongkan (inheemse boot) van de Zeeduif naar de wal komen. Wij scheepten ons in en zo arriveerde ik met mijn patrouille om één uur weer in mijn bivak.'

En enkele dagen later geen olifanten maar wèl

vele bloedzuigers:

'Een fijne patrouille in de wildernis gemaakt. Toen ik olifantssporen ontdekte, hoopte ik één of meer van die vrienden te zien; maar die wens kwam niet in vervulling. Apen en vogels maakten een hels leven, terwijl soms een zwijn werd opgejaagd.
Goed elf uur was ik weer binnen en kon toen in de mandikamer (badkamer waarbij water uit een bak met een emmertje over het lijf wordt gegooid) aan mijn bebloed ondergoed bemerken dat ik bloedzuigers had meegebracht.'

Bloedzuigers, heel kleine slakachtige beestjes waren een plaag voor militairen die in vochtige tropische gebieden patrouilleerden. De nagenoeg onzichtbare diertjes kwamen op zwetende lichamen af, via kraag, mouw of broekgulp. Ze zogen zich dan vol met bloed; de man merkte daar niets van en zag de volgezogen bobbels pas hangen als het ondergoed uit ging. Het beproefde middel om deze z.g. *'lintah's'* te verwijderen was ze niet los te trekken (want dan kreeg men lelijke ontstekingen) maar de diertjes met een brandende sigaret te dwingen los te laten.

Noten:

1. Uit *'Wetenschappelijk Jaarbericht'* van de Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, 's-Gravenhage; 1907, blz. 46 e.v.; 1908, blz. 39; 1910, blz. 469.
2. *'Atjeh 1896'*, A. Kruisheer, Visser, Weltevreden, 1913, blz. 304-305.

(wordt vervolgd)

INGEZONDEN

Met grote instemming las ik het uitstekende artikel van Dr. N. Vels Heijn, waarin op afdoende wijze wordt afgerekend met allerlei legenden over het vaandel van de 10e Afdeling Infanterie.
Ik zou hieraan het volgende willen toevoegen:

1. Voorzover ik deskundig ben, kan uit mijn onderzoek geen andere conclusie getrokken worden, dan dat het vaandel in het Hôtel des Invalides authentiek is, hoewel het doek zeer slecht geconserveerd (c.q. gerestaureerd) is.
2. Noch Chassé, noch Gérard, noch de commandant van het 1e Bataljon van de 10e Afdeling Infanterie, die het vaandel onder zijn berusting had, kan iets verweten worden inzake de overgave, het niet teruggeven of het niet tijdig verbranden van dit vaandel.
3. De harde woorden van de luitenant-generaal (later generaal) Bernhard Hertog van Saksen-Weimar (Ridder-Grootkruis van de Militaire Willemsorde) - misbruik van vertrouwen, minachting van het gegeven woord - zijn voor wie (achteraf) alle omstandigheden kent, niet terecht.
4. De vier bataljons infanterie, vier compagnieën vestingartillerie en de ene compagnie genietroepen, die de citadel verdedigd hebben tegen negen regimenten infanterie, twee regimenten artillerie en een regiment genietroepen, hoeven zich niet te schamen voor het gehavende vaandel dat nu een krijgstrofee is. Volgens Sir Winston Churchill kan een leger ook in de nederlaag trots zijn.
5. Het lijkt mij niet gewenst om de museumdirectie te benaderen over een onderzoek naar de echtheid of de juistheid van de uitgevoerde restauratie. Maar het zou wel goed zijn als bijvoorbeeld onze vereniging een gekleurde afbeelding op schaal aanbood van het vaandel zoals het in 1832 werd neergelegd op het glacis van de vesting Antwerpen.

H. Ringoir.

★

IN DE VOLGENDE NUMMERS O.A.:

Nogmaals de 8 Staal aan de Maaslinie, 10 mei 1940.
Officiersscholen in Nederland.
Uit de dagboek van Luitenant Donck.

Stichting Samenwerkende Militariaverzamelaars

De Samenwerkende Militariaverzamelaars zijn sinds begin 1980 actief op het gebied van serviceverlening aan de verzamelaars van vele soorten militaria in Nederland. De tentoonstellingen/ruilbeurzen, die 4 maal per jaar worden gehouden, zijn inmiddels een begrip geworden.
Graag stellen wij ons nu aan u voor in onze nieuwe organisatievorm: de **Stichting Samenwerkende Militariaverzamelaars** of kortweg Stichting S.M.V.
De stichtingsvorm geeft ons een betere juridische basis, met name in de contacten met militaire instanties, korpsverzamelingen, musea, verenigingen en dergelijke. Het geeft ons bovendien de mogelijkheden onze activiteiten verder uit te breiden.
De stichting, die het maken van winst niet beoogt, heeft als doelstellingen (wij citeren uit de oprichtingsakte):

1. het bevorderen van de belangen van de verzamelaar van militaire attributen in de ruimste zin;
2. het houden van tentoonstellingen;
3. het geven van mogelijkheden tot onderlinge ruil en onderlinge verkoop van die attributen;
4. het bemiddelen bij aan- en verkoop van militaire attributen voor en door verzamelaars;
5. het verzamelen, verstrekken en uitwisselen van documentatie en informatie over militaire historie, gebruiken, traditie, materialen enzovoorts,
   alsmede al hetgeen met deze doelstelling geacht kan worden verband te houden, alles in de meest ruime zin des woords.

ACTIVITEITEN

- De tentoonstellingen/ruilbeurzen vinden vier maal per jaar plaats. Een uitbreiding met speciale tentoonstellingen/beurzen in samenwerking met andere organisaties wordt thans onderzocht.
- Regelmatig zal in de vorm van betaalbare, handzame boekjes thema-documentatie worden uitgegeven. Onze *'catalogus naambandjes Nederland'* is daarvan een eerste aanzet.
- *'Losse'* informatie zal regelmatig worden gepubliceerd in het blad *'De Lansier'*, een uitgave van de gelijknamige militariawinkel van ons bestuurslid de heer Wuijsman te Rotterdam. Het blad is gratis in de winkel en op de S.M.V.-beurzen verkrijgbaar. Voorlopig geeft de stichting nog geen eigen blad uit.
- De verzamelde documentatie zal worden ondergebracht in de reeds genoemde militariawinkel *'De Lansier'*, gevestigd te Rotterdam, Zeilmakerstraat 21b.
- Getracht zal worden de aanmaak van extra exemplaren van (originele!) militaire emblemen ten behoeve van de verzamelaar te bevorderen.
  Fabrieks-restpartijen en dumpvoorraden zullen worden getracht vrij te maken voor verkoop zonder winstoogmerk.
- Voor verzamelaars en andere belanghebbenden bestaat de mogelijkheid collecties en bijzondere stukken door de stichting te laten veilen/verkopen. Het opzetten van *'veilingen bij intekening'* en het adverteren daarmee in (buitenlandse) verenigingsbladen kan in het belang van verkoper zowel als potentiële koper het *'afzetgebied'* vergroten en een goede opbrengst van de stukken bewerkstelligen.

DONATIES

Natuurlijke en rechtspersonen kunnen voor minimaal *f* 15,- per jaar donateur van onze

stichting worden. Zij ontvangen dan bericht van al onze activiteiten. Tevens ontvangen zij het blad *'De Lansier'* gratis thuis.
Daarnaast geeft een donatie aan natuurlijke personen recht op:

- gratis toegang tot onze vaste tentoonstellingen/ruilbeurzen en korting op toegang tot bijzondere tentoonstellingen/ruilbeurzen;
- korting bij aanschaf van door de stichting uitgegeven documentatie;
- korting bij aanschaf van door derden gepubliceerde documentatie, voor zover door de stichting met de schrijver/uitgever daarvoor een regeling is getroffen (onderhandelingen zijn gaande);
- gebruik van de in de winkel *'De Lansier'* te Rotterdam aanwezige stichtingsdocumentatie, waaronder organen van verenigingen waarvan de stichting lid is of wordt (zoals de American Society of Military Insignia Collectors ASMIC en de (Britse) Military Heraldry Society).

Donaties kunnen worden overgemaakt op bankrekeningnummer 65.84.61.109 van de Nederlandsche Middenstandsbank te Bussum (postrekeningnummer van de bank: 267.618) ten name van de Stichting S.M.V. Een donateurskaart wordt vervolgens toegezonden.
Met de aangegeven mogelijkheden hopen wij onze activiteiten gestalte te geven in het belang van de militariaverzamelaar en dus in het belang van het behoud van militaire attributen, die anders wellicht verloren zouden gaan.

Het bestuur van de Stichting Samenwerkende Militariaverzamelaars bestaat thans uit:
P.A. Vermeulen, voorzitter
R. Venema, 1e secretaris
G. den Burger, penningmeester
W.A. Groen, 2e secretaris
W. Wuijsman
W.H.M. van der Flier.

Correspondentieadres:
Postbus 306, 1400 AH Bussum, tel.: 02152-64469.

De derde landelijke tentoonstelling annex ruilbeurs voor militariaverzamelaars in 1983 wordt gehouden op zondag 10 juli a.s. van 11.30 tot ± 16.30 uur in de Raadhuiskelder te Bussum, Brinklaan 35. De zaal gaat voor exposanten en tafelhuurders open om 11.00 uur, voor de bezoekers exact om 11.30 uur.
Toegang *f* 2,50 per persoon, kinderen tot 10 jaar onder geleide gratis. Tafels te huur à *f* 10,- per stuk (inclusief de toegang voor 1 persoon), maximaal 3 tafels per persoon.
De bodega (zijzaal) is beschikbaar als vrije ruilruimte, enige uitstalruimte is daar mogelijk.

Parkeerruimte in voldoende mate aanwezig, bar voor hapjes en drankjes de gehele dag geopend. Alle leden van *'Mars et Historia'* en hun introducees zijn van harte welkom.

Voor aanmelding expositie en tafelreservering verzoeke telefonisch contact op te nemen met G. den Burger, tel.: 010-663343, uitsluitend in de avonduren.

J.J. NORTIER

DE BEZETTING VAN WEST-BORNEO IN 1942 (III)

DE GEVECHTEN BIJ SANGGAU

Na het verlaten van de stelling bij Siloeas en de vernieling van Singkawang II, steeg het onbehagen over de bestaande toestand. Van Bommel: *'(De Engelse officieren) meenden een zekere opzet te kunnen ontdekken om de Brits Indische troepen in voorste lijn te gebruiken en de troepen van het KNIL in reserve te houden. Zij klaagden over het gebrek aan tucht bij onze troepen. Anderzijds bestond bij onze officieren slechts geringe appreciatie voor de kwaliteiten van de Brits-Indische troepen, waarvan men zich - afgaande op de propaganda - iets geheel anders voorgesteld had. Het is zeker niet overdreven te beweren dat de stemming aan beide zijden slecht was en, zo niet defaitistisch, dan toch nauw hieraan verwant genoemd moest worden . . . Veel heil zag men er niet in en onder de Engelse officieren werd het woord evacuatie vaak uitgesproken.'*

Tijdens het bezoek van kapitein Generale Staf D.C. Buurman van Vreeden (19 januari) - een van de weinige bezoeken aan *'de voorste lijn'* - vonden besprekingen plaats met de Engelse en Nederlandse commandant over de verdere acties. Volgens Mars: *'. . . werd het plan gemaakt om 500 Punjabi's, die daartoe te Bengkajang (nota bene 50 km hemelsbreed van de voorste lijn, JN) zouden worden gelegerd, op te leiden voor de guerrillakrijg. Nieuwe bewapening zou worden opgezonden (men kan zich slechts verbazen over het gebrek aan realiteit, JN). Dit plan werd niet ten uitvoer gebracht wegens een op 26 januari ontvangen tegenorder om terug te gaan in de richting van Sintang.'*

De Outline Narrative etc. spreekt alleen over nieuwe plannen voor de verdediging van de Sanggau stelling: *'In response to a telegram from Officer Commanding Indian Troops a British liaison officer from GHQ-Far East (Java) visited the Indian and Dutch HQ's on the 24th en 25th January. Lieutenant colonel Ross-Thompson stressed the futility of further resistance in Dutch Borneo and, at the same time, urged that the battalion should be withdrawn to an operational theatre where their services could be of more value.'* Majoor F.G. Milligan, plaatsvervangend commandant 2/15, voegde daaraan toe: *'The Sanggau position was not regarded by the British Commander as satisfactory and several discussions had taken place between him and the Dutch Commander; also with a Dutch staff officer from NEI-GHQ and a British liaisonofficer from general Wavell's HQ-SWPC (South West Pacific Command, bedoeld wordt het ABBA-Command, JN) Java.'*

Reserve-kapitein voor bijzondere diensten M.F. Engels (Nederlands liaisonofficier bij 2/15) over de stelling bij Sanggau (SK8/16): *'De stelling strekte zich langs de Tanggi rivier uit van de kampong Momong in het westen tot de kampong Segoendai in het oosten (hij beschouwt de gevechtsbeveiligingen als behorend tot de stelling, vandaar de grote frontbreedte, JN). Op verschillende plaatsen langs genoemde rivier stonden mitrailleurs in zogenaamde 'pill boxes' opgesteld, terwijl wat meer naar achteren mortieren in stelling waren gebracht (dit was bij het kruispunt van wegen in Sanggau, JN).*

Van Bommel in zijn verslag: *'De Sanggau stelling zelf bestond uit enige pill boxes waartussen een loopgraaf liep. Het bleek niet mogelijk in de pill boxes mitrailleurs if karabijnmitrailleurs op te stellen, daar zulks de afmetingen niet toelieten. De loopgraaf stond tengevolge van onvoldoende drainage halfvol met water. De plaats waar de stelling was aangelegd was een vroeger eiland, waarvan de meest zuidelijke waterloop was dichtgeslibd, zodoende een vrij diep moeras vormend met slechts weinig toegangswegen over bruggen. Op enige afstand achter de stelling bevond zich het dorp Sanggau.'*

Na de vernieling van het vliegveld werd de stelling Sanggau-Singkawang II onder commando van luitenant kolonel Ross-Thompson door de volgende eenheden bezet:

- A Compagnie in de omgeving van het vliegveld
- B. Compagnie (versterkt met twee groepen pistoolmitrailleurs) te Sanggau en aan weerskanten van de weg naar Momong.
- Een peloton van C Compagnie
- Een peloton van D Compagnie

- Een peloton mitrailleurs (Vickers, acht stuks) van Garnizoensbataljon onder bevel van reserve eerste luitenant J. van Reede (juni 1942 te Pontianak onthoofd na een ontvluchtingspoging)
- Een peloton mortieren (vier stuks) van Garnizoensbataljon onder bevel van sergeant majoor P.J. Paas
- Vijf incomplete karabijnmitrailleurgroepen van Garnizoensbataljon onder sergeant J. Roos (gesneuveld bij de aanval op Sanggau)
- Twee lichte tanks (de derde was bij luchtaanvallen onbruikbaar geworden) en een pantserauto van het Garnizoensbataljon.

De locatie der overige troepen was:
- Commandopost 2/15 Punjab te Kandasan met liaison te Sanggau
- Stafcompagnie 2/15 en IGH te Loemar
- C. Compagnie (minus een peloton) zuid van Kandasan (zie schets); taak: rugbeveiliging van de Sanggaustelling en dekken van een eventuele terugtocht
- D. Compagnie (minus een peloton) te Loemar
- Nederlandse commandopost te Loemar
- 80 man (vier brigades) KNIL te Kandasan
- 80 man (vier brigades) KNIL te Ledo

De territoriaal commandant noemde als opdracht van luitenant kolonel Ross-Thompson:

'1. Bij een eventuele overgang van de vijand over de Soengei Tanggi door het uitvoeren van een tegenstoot deze terugwerpen met steun van de vechtwagens en pantserauto.

2. Teruggaan op mijn bevel, welk bevel niet eerder zal worden gegeven dan nadat het vliegveld geheel vernield is en de voorraden zijn afgevoerd (Mars stelde zijn verslag pas op 8 juli 1946 samen, waarschijnlijk kon een deel van de voorraad worden afgevoerd, JN).

Deze mondelinge toelichting (namelijk punt 2, JN) was hoofdzakelijk bedoeld omdat de troep bij voorgaande operaties slechts vertragende acties had uitgevoerd en aan het zogenaamde terugtrekken gewend was geraakt.'

Patrouillerapporten en andere berichten wezen op verhoogde vijandelijke activiteit in de omgeving van Siloeas en Setatoek. Een der patrouilles onder eerste luitenant J. Davijt met volgens Mars een sterkte van enkele brigades, moest Siloeas uit oostelijke richting zien te naderen en tegelijkertijd het voetpad ten oosten van de weg Sanggau-Siloeas beveiligen: *'De eerste nacht werd door luitenant Davijt gelegerd in het terrein ongeveer 10 km ten noorden van Sanggau, dichtbij het paardenpad (de weg Siloeas-Sanggau, JN). In de nacht werd het bivak heftig onder vuur genomen met mortieren en de afdeling van luitenant Davijt werd verspreid, waarna te Sanggau werd verzameld ('verspreid' is natuurlijk een eufemisme voor 'vluchten', JN). Kort daarop kwam het bericht binnen dat kampong Paling, een paar km benoorden de Soengei Tanggi en oost van het paardenpad Sanggau-Siloeas, door vijand was bezet. Tegen deze vijand werd de volgende actie ingezet:*

- *Vier pelotons Punjabs met een mortier onder bevel van sergeant majoor P.J. Paas (verder nam een brigade onder luitenant G.A. Hermans aan deze actie deel, JN) moesten de vijand uit het zuiden aangrijpen.*
- *Kapitein Van Selow met vier brigades moest uit het westen omtrekken (hij overschreed de Tanggi in de buurt van Momong, JN) en de vijand in flank en rug aangrijpen.'*

Op 26 januari viel volgens de Outline Narrative etc. de A-Compagnie (kapitein Fairbairn) uit de omgeving van het vliegveld op Paling aan: *'The first line of enemy trenches was assaulted and captures but the Dutch troops responsible for a simultaneous flanking attack ran intoe heavy opposition and failed to appear. As a result, the Punjabis, after inflicting casualties on the enemy, were forces to withdraw. The same evening (26/27 January) following up this withdrawal of the Punjabis, some 200 Japanese attacked and drove out an Indian outpost from Segoendai on the right flank of the Sanggau position.'*

Van Bommel bevond zich bij de aanvallende compagnie en schreef: *'Langs de weg optrekkend, werd tot ongeveer twee kilometer van de kampong Paling, die het doel van onze tocht vormde, geen spoor van de vijand waargenomen. Bij het punt waar de weg zich splitst, de kampong ligt op enige afstand van de hoofdweg, werd met lichte mitrailleurs en mortieren op ons gevuurd (. . .). Op de bovenweg (Paling lag tegen een heuvel en de zijweg liep omhoog, JN) ondervonden wij enige hinder van snipers en besloten enkele mortiergranaten in de kampong te deponeren. Hierbij deed zich een ongeval voor dat zonder enige twijfel het verdere verloop van de gebeurtenissen sterk beïnvloed heeft. Bij het afschieten raakte het projectiel een tak - er was ter plaatse vrij dichte begroeiing - en explodeerde, waardoor een Brits Indische NCO (Menadonees sergeant tweede*

klas Rorong (mortiercommandant) spreekt in SK 8/15 van een Punjabi luitenant, JN) en acht man, waaronder enige inheemse soldaten van het KNIL, behorende tot de mortierbediening, werden getroffen. De Brits Indische NCO overleed kort daarop . . . Hierdoor verloren de Britse troepen alle vertrouwen in de vaardigheid van onze mortierbediening en weigerden zij verder alle vuursteun. Een tweede factor was dat ongeveer 50% van alle projectielen weigerde. De bosrand werd met Brens en een stormaanval schoongeveegd. Een stormaanval van de Punjabis waaraan ik tengevolge van een misverstand deelnam (in feite van Van Bommel een oorlogscorrespondent, JN) dwong de Japanse voorposten terug te trekken op de kampong. Ook het terrein op onze rechterflank werd gezuiverd . . . Een aanval van de Punjabis (op de kampong zelf, JN) werd door de Japanners afgeslagen, die zich met draadversperringen, loopgraven en mitrailleurposten terdege hadden beveiligd. Aan de opdracht door kapitein Fairbairn aan luitenant Hermans verstrekt, de kampong van de westzijde aan te vallen, werd door Hermans niet voldaan. Inmiddels was ook vanuit het noorden vuren gehoord. Het vermoeden - later bevestigd - bestond dat dit kapitein Van Selow zou zijn.'

Van de afdeling Selow keerden maar zes man terug. Dezen beweerden in een gevecht 30 Japanners te hebben gedood, waarbij kapitein G.L. van Selow sneuvelde (SK 8/11).

De territoriaal commandant gaf nu de volgende bevelen:

'1. De nog overgebleven voorraden moesten in de nacht van 26 op 27 janauri worden afgevoerd.

2. De terugtocht aanvangen te 0600 van de 27e januari.

3. De algemene reserve (niet duidelijk waaruit deze bestond, JN) verplaatst naar Ledo achter de Sambas rivier.

4. De troepen uit de Soengei Tanggi stelling verplaatsen naar het terrein ongeveer 12 km zuid daarvan, nabij kampong Sansak.

5. Overige troepen naar Loemar en Bengkajang.'

De territoriaal commandant vertrok zelf al op 27 januari te 0500 naar Bengkajang. Zijn contact met de troepen in voorste lijn was nog steeds niet bijster goed. Hij hoorde pas op 27 januari om 1000 dat *'een deel van de Soengei Tanggi stelling in een scherp gevecht gewikkeld was met een bataljon Japanners, die de stelling omtrokken hadden en in de vroege ochtend in de rug aanvielen. De oorzaak van de late berichtgeving lag aan slechte verbindingen.'*

Over de vijandelijke aanval op de stelling bij Sanggau vermeldde hij in een te Sekadau aan de Kapoeas geschreven geheim/eigenhandige brief aan de legercommandant (SK 8/11, datum 4 februari 1942): *'Na het gevecht om de Sanggau stelling op 27 januari, welke strijd voor ons een zeer ongunstig verloop had omdat de Britse commandant zijn reserve terugnam instede van in te zetten tegen een Japanse groep die de stelling met ongeveer 250 man omvatte en in de rug aanviel, moest ik, ondanks verscheidene tegenstoten met de vechtwagens onze troepen ten zuiden van Bengkajang terughalen.'*

Mars gaf evenwel totaal geen persoonlijke leiding aan het gevecht en de aangehaalde brief bestond hoofdzakelijk uit een rechtvaardiging van zijn eigen beleid, met onder andere zinnen als: *'Ik schrijf u dit eerlijk en getrouw, wellicht de enige goede daad voor Koningin en Vaderland, zodat op Java met deze omstandigheden (deserties en laag moreel, JN) kan worden rekening gehouden.'*

Nadat de vijand in de avond van 26 januari een Punjabi voorpost uit Segoendai verdreven had, volgde in de vroege morgen van de 27e een aanval langs het pad van Segoendai naar Sanggau (niet op schets), terwijl tegelijkertijd een omvatting tegen het vliegveld werd uitgevoerd. De Outline Narrative etc. maakt nergens melding van een ontvangen terugtochtsbevel met opdracht op 27 januari om 0600 het gevecht af te breken. Als dit bevel ooit aan de Engelsen is doorgegeven, moet men daar toch in de nacht van 26 op 27 januari met de voorbereidingen begonnen zijn. Tegen 0800 was de A-Compagnie van kapitein Fairbairn op de oostflank bij het vliegveld in een hevig gevecht gewikkeld. De pelotons van C- en D-Compagnie op de oostflank van Sanggau lagen onder mortier- en mitrailleurvuur. Eem peloton van B-Compagnie werd van de linkerflank - langs de weg Sanggau-Momong - teruggehaald naar een opstelling bij de viersprong in het plaatsje Sanggau om de rug van de stelling te beveiligen. Een uittreksel van een door majoor Milligan (plaatsvervangend commandant 2/15) opgemaakt gevechtsverslag vermeldde:

'As the enemy attack was coming in an overwhelming force, it was decided to withdraw A Company to the lay-back point held by the two platoons of C Company (de locatie zuid van Kandasan, zie schets, JN) and to withdraw from the Sanggau position in a South Westerly direction through the jungles. This

withdrawal was succesfully effected by A Company after breaking off contact with the enemy and covered by a platoon of B Company at the road junction (in Sanggau, JN). B. Company commander (kapitein Chapman, JN) ordered the immediate withdrawal of his company plus the two platoons of C and D Company at 1000 hours. The C Company platoon was the first out and it withdrew to Kandasan. D Company platoon was heavily engaged with the enemy and succeeded with great difficulty in breaking off contact.'

Twee pelotons van B-Compagnie konden uiteindelijk niet meer uit de Sanggaustelling wegkomen. De Outline Narrative etc.: *'The remaining two platoons of B Company, commanded by Subedar (kapitein. Viceroy Commissioned Officer, JN) Faramurz Khan (second in command B Company) found escape impossible and, with the enemy attacking from both east and west, Subedar Khan ordered his men to stand their ground. Until late in the afternoon the two platoons fought on and only when their ammunition was expended and the enemy were attacking in overwhelming numbers, did the gallant party surrender. Japanese reports later gave their own casualties at the hands of these two platoons as mounting to een brigadecommander and between 400 and 500 men killed or wounded (deze gegevens zijn afkomstig van gesprekken met Japanners in krijgsgevangenschap en de betrouwbaarheid is twijfelachtig. Op dit frontgedeelte bevond zich ook geen brigadecommandant, JN). Of the 70 Punjabi concerned, only three escaped. The remainder were never seen again and evidence points to their having been massacred in the most horrified manner by infuriated Japanese troops.'*

Volgens het verslag van sergeant majoor P.J. Paas (SK 8/16) bevonden zich op 27 januari een peloton mitrailleurs onder luitenant Van Reede en een peloton mortieren onder sergerant majoor Paas plus vijftig incomplete karabijnmitrailleurgroepen onder sergeant J. Roos bij de Engelsen in de Sanggaustelling. De vier mortieren kwamen links en rechts van de viersprong in Sanggau in stelling en beantwoordden het vijandelijke vuur. Het hevige vuur op de rechterflank deed een doorbraak vermoeden en Paas begaf zich naar de commandopost van de B-Compagnie om zich op de hoogte te stellen . Zowel hij als luitenant Van Reede vernamen daar door tussenkomst van de liaisonofficier kapitein Engels, dat Ross-Thompson bevel voor de terugtocht gegeven had. Afgesproken werd dat Van Reede de mitrailleurs en mortieren zou inlichten terwijl Paas terugkeerde naar de viersprong in Sanggau: *'Op de viersprong bevonden zich van ons twee vechtwagens, een overvalwagen (pantserauto, JN) en een karabijnmitrailleurgroep met de Europese sergeant Roos . . . De vechtwagens heb ik toen plus minus een uur lang stoten op de vijand laten uitvoeren, die zware verliezen leed.'*

Bij dit gevecht sneuvelde onder andere sergeant J. Roos.

Kapitein M.F. Engels schreef (SK 8/16); *atDoor de acties van de vechtwagens welke onder leiding stonden van Europees brigadier B. Timmer (juni 1942 wegens ontvluchtingspoging uit krijgsgevangenschap te Pontianak onthoofd. De tweede tankcommandant was fuselier J. Verkaaik, de bestuurders fuseliers K. Been en J.A. Palit, JN) is de Japanse opmars vertraagd waardoor een deel van de bezetting de stelling heeft kunnen verlaten.'*

De tanks bleven in gevecht tot door een botsing met de pantserauto en door vuurstoringen beide tanks geen vuur meer konden uitbrengen. In de avond van 27 januari had het hele Punjabibataljon uitgezonderd de beide pelotons van B-Compagnie, de Sambas rivier bij Ledo overschreden. De Punjabi kwamen in stelling in het hoge terrein west en zuidwest van Ledo bij Sansak. Alle KNIL eenheden waren op Bengkajang teruggetrokken.

De acties in het westen

In de morgen van 27 januari landden de Japanners zonder tegenstand met ongeveer 500 man te Pamangkat. Diezelfde dag vielen Sambas en Singkawang in handen van de vijand. Reserve luitenant R. Mögelin van de Stadswacht Singkawang kwam met circa 50 man in stelling ten noorden van deze plaats en leverde een kort vuurgevecht. Op de terugtocht naar het oosten ontbond hij de stadswacht en werd zelf vóór het bereiken van eigen troepen door de bevolking vermoord. Eerste luitenant J.W. Snijders kwam op 27 januari ten oosten van Pamangkat in gevecht met de vijand. Hij werd zwaar gewond (longschot), waarop zijn eenheid wegvluchtte en waarschijnlijk ook gedeeltelijk door hemzelf werd weggezonden. De Japanners vonden hem en voerden de gewonde af naar Pamangkat. Hij overleefde de krijgsgevangenschap. Het detachement Mampawah ter sterkte van twee brigades onder adjudant-onderofficier A. de Vos kwam hier en daar tijdens pa-

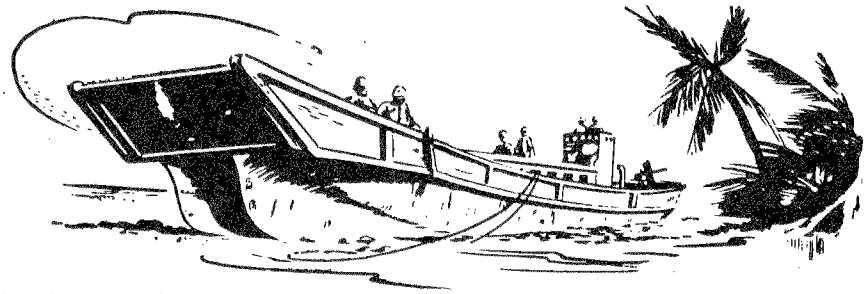

Een van de vele soorten landingsvaartuigen die door de Japanners werden gebruikt. Voor die tijd een modern landingsvaartuig. Het Japanse leger was volledig toegesneden op een oorlog in de Pacific en de 'motivatie was grandioos'. Het afgebeelde type stond bij de Geallieerden bekend als Daihatsu (Army) Large MLC (Main Landing Craft). Bemanning 7 tot 10, capaciteit ± 100 man, snelheid 9-12 knopen, motor zes cilinder diesel of benzine, bewapening twee mitrailleurs en soms een 37 mm kanon.

trouilles in contact met de vijand en voerde vernielingen uit. De territoriaal commandant in zijn brief van 4 februari 1942 (SK 8/11): *'De drie brigades bewaking marinesteunpunten Pontianak en twee brigades Mampawah alsmede twee brigades van Sambas voeren nu een guerilla-actie.'* Van deze acties kwam niets terecht. Adjudant-onderofficier De Vos hield het vol tot 17 maart 1942. Toen werd hij, samen met sergeant K. Lanzer, militie-sergeant J. Semmelink en Menadonees fuselier Tumundu, door de Japanners gevangen genomen ten westen van Ngabang. Voor sergeant majoor J.J. Zindel, sergeant A. Porzig, Menadonees sergeant tweede klas Palit en brigadier A. van Velzen eindigde de guerilla met de dood. Na de capitulatie trokken zij in de richting van Poetoessibau om zich aan te sluiten bij luitenant Davijt. Op 2 mei 1942 vielen zij in een hinderlaag te Oenoeng Pantah, op ongeveer 30 km van Kuching. In een gevecht dat urenlang duurde, bleven zij tot de dood tegenstand bieden.

HET GEVECHT BIJ DE PENARING PAS

'De landingen bij Pamangkat en Singkawang', schreef Mars, *'noodzaakten mij tijdig mijn kwartier naar Bengkajang te verplaatsen teneinde de leiding der vernielingen persoonlijk ter hand te nemen en tijdig maatregelen te treffen, het gevaar in het westen af te wenden. Ik liet de Penaringstelling bij Siroekam bezetten, aanvankelijk door twee brigades onder luitenant J. Roukens. Meer troepen had ik vooreerst niet tot mijn beschikking. Alles was in beweging (na het gevecht bij Sanggau/Ledo, JN) en niet te bereiken vanwege de slechte verbindingen. Van de te Bengkajang gelegerde troepen, die de colonne van luitenant kolonel Gortmans hadden uitgemaakt, kon ik slechts twee brigades bij elkaar krijgen. De rest was ziek (of verdwenen, JN) of door luitenant kolonel Gortmans zonder mijn toestemming met verlof naar Pontianak en Sintang gezonden . . . In de namiddag van de 27e was de Engelse kapitein Temple (commandant C Compagnie, JN) met vier pelotons Punjabs ter beschikking en werd hij ter aflossing van luitenant Roukens naar de Penaringstelling gezonden. Luitenant Roukens kreeg opdracht het voetpad Siroekam-Perigi af te sluiten (Siroekam ligt west van de pas en Perigi ten zuiden daarvan, JN).'*

De Outline Narrative etc. schreef: *'On the morning of the 28th January 2/15th Punjab Regiment was ordered by colonel Mars to clear the enemy from the coastal area (de maatregelen om 'het gevaar in het westen af te wenden', JN). With no transport available for his exhausted troops, colonel Ross-Thompson was unable to comply with this order but suggested instead that a Punjab company should be sent to reinforce the Dutch troops holding the Penaring Pass 10 miles west of Bengkajang. This plan was eventually agreed on and C Company under captain Temple was sent to Penaring whilst captain Crosland (commandant D-Compagnie, JN) and two platoons of D Company took up positions on the Mendjalin road southwest of Bengkajang. The Indian General Hospital Detachment and patients of a Dutch hospital were sent southeast to Ngabang; one platoon of D Company took up a covering position just west of Sidas on the Mampawah-Ngabang road; Battalion HQ moved temporarily to Bengkajang.'*

Volgens 2/15 Punjab was de Penaringstelling bijzonder geschikt voor de verdediging. Een frontale aanval uit het westen was vrijwel onuitvoerbaar. De C-Compagnie van kapitein Temple was op de flanken echter totaal niet beveiligd en van een dergelijke zwakke bezetting kon slechts een vertraging van enkele uren worden verwacht.

Op 28 januari te circa 1430 kwam Temple in

gevecht met de voorste vijandelijke eenheden. De vijand naderde per rijwiel in een sterkte van ongeveer twee compagnieën.
'Waiting until the foremost enemy troops were less than 250 yards away, the Punjabi company then opened fire, inflicting casualties on them. But the enemy, bringing up strond reinforcements, gradually worked their way around the flanks and at 2030 hours captain Temple decided to withdraw to a second position five miles nearer to Bengkajang. Here he was joined by a platoon of Dutch troops (helaas valt niet na te gaan welke eenheid dit kan zijn geweest, JN) and when the enemy arrived at about 2230 hours, the combined force using submachineguns en hand-grenades, inflicted further very heavy casualties on the enemy. Unfortunately at this stage a weak sector of the defence gave way and the Japanese (now estimated at about 2000 strong) bringing down heavy and accurate mortarfire, broke through the resulting gap. Withdrawal again became necessary and during the early hours of the 29th January, the allied troops passed through Bengkajang on their way south towards Ngabang. By 1300 hours the whole battalion (less A Company (kapitein Fairbairn, JN) which had taken over from the D Company platoon west of Sidas) had reached Ngabang.'

(wordt vervolgd)

BOEKBESPREKING:

G. Koppert. De forten rond Utrecht. Verdedingswerken in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Stichting Matrijs, (Postbus 670, 3500 AR Utrecht) Utrecht, 1983. Historische Reeks Utrecht deel 1. ISBN 90 70482 07 0. 64 pagina's. Prijs *f* 15.95.

Wie, zoals schrijver dezes, het voorrecht heeft genoten een deel van zijn jeugd te mogen doorbrengen in de omgeving van Utrecht en zijn vrije middagen voornamelijk besteedde aan het verkennen van de streek rond die stad, zal zich ongetwijfeld vaak hebben afgevraagd wat de herkomst en de functie was van de daar gelegen forten. Wondere bouwsels waren het: achter een brede gracht doemde een dicht begroeide aarden hoogte op die de rest van wat zich daar zou kunnen bevinden, aan het gezicht onttrok. Slechts in een beperkt aantal gevallen, wanneer bijvoorbeeld de openbare weg vlak langs de toegang liep of zo'n complex doorkruiste, was het mogelijk een wat duidelijker beeld van een dergelijk object te krijgen. Achter een hoog hek was dan een brede met grond afgedekte gemetselde gevel zichtbaar met daarin zware stalen deuren en luiken en een heel enkele keer een jaartalsteen die de ouderdom van het bouwwerk verraadde. Verder viel uit de tekst op een bord bij de ingang te concluderen dat het iets met defensie van doen had. Literatuur over de geschiedenis van Utrecht gaven over de historie van de forten weinig of geen informatie en ook uit actuele beschrijvingen van stad en provincie werd men op dit punt nauwelijks iets wijzer. Waarschijnlijk hebben de auteurs van dit soort werken bij gebrek aan voldoende gegevens het terecht niet aangedurfd over dit onderwerp iets te schrijven.
Vooral in de afgelopen vijftien jaar is er over de geschiedenis van de Nederlandse vestingbouw, en dus en passant ook over de herkomst van deze forten, het een en ander gepubliceerd. Met name de Stichting Menno van Coehoorn heeft hiertoe belangrijke initiatieven genomen, maar toen was dit soort literatuur nog niet voorhanden, evenmin als het boekje *'De forten rond Utrecht'*, van ing. G. Koppert, correspondent van de stichting voor de provincie Utrecht en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het is het eerste deel uit een nieuwe serie monografieën over de geschiedenis van de stad Utrecht en haar wijde omgeving, waarin in de nabije toekomst nog boeken zullen verschijnen over het landgoed Amelisweerd, de hofjes in de Domstad en de Oude Gracht aldaar. In deze Historische Reeks Utrecht, die is opgezet door de Stichting Matrijs, zullen studies worden uitgegeven over onderwerpen betreffende geschiedenis van stad en provincie waarvoor bij een breed publiek grote interesse bestaat, maar waarover nog veel vragen leven.
Koppert geeft allereerst een uiteenzetting over de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie, over het inunderingssysteem van laatstgenoemde en over de forten rond Utrecht in het algemeen. Daarna komt elk van deze objecten nog eens afzonderlijk aan de orde. Bij de beschrijving wordt ook veel aandacht besteed aan hun natuurwetenschappelijke waarde. Het boekje is rijk geïllustreerd, niet alleen met fraaie, deels historische foto's, maar ook met enkele duidelijke kaartjes en tekeningen van een aantal op de forten voorkomende vogelsoorten. Het geheel ziet er goed verzorgd uit.
'De forten rond Utrecht' voldoet geheel aan het doel waarvoor de Historische Reeks Utrecht is opgezet. Het is in een vlot leesbare stijl geschreven en draagt een duidelijk populair-wetenschappelijk karakter. De lijst achterin, die een opsomming geeft van de door de auteur geraadpleegde literatuur, kan tevens dienst doen als wegwijzer voor de geïnteresseerd geraakte lezer, die wil kennisnemen van de wat meer algemeen gerichte werken over de geschiedenis van de vestingbouw. Wie echter hoopt in dit boekje nieuwe, nog niet eerder gepubliceerde gegevens te vinden, komt echter bedrogen uit, maar dit kan ook niet anders, want voor die categorie lezers is het, blijkens de opzet van de serie waarin het is verschenen, niet geschreven. Desalniettemin is het de moeite van het lezen meer dan waard. De uitgave van dit werkje en de start van deze nieuwe reeks mag dan ook een geslaagd initiatief genoemd worden.

Drs. J.P.C.M. van Hoof.

9e Opgave van wijzigingen op de ledenlijst van 1981

Nieuwe leden:
Jhr. W.F. Clifford Kocq van Breugel, Oude Arnhemse Bovenweg 10, 3941 XM Doorn
algemeen

F. Riemersma, Binnenhaven 24, 1781 BK Den Helder 1 (Ned. Ind. 45-49), 3, 4

Tot ons leedwezen moeten wij het overlijden bekend maken van ons lid, de heer E.D. Haitsma Mulier, Regentesseweg 2 2042 NX Zandvoort.

DE DONDERBUS

Inkoop Verkoop Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog. Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres: Sophiakade 5b,
Rotterdam 3016.
Geopend vrijdag 19-21 uur,
zaterdag 10-18 uur.
Telefoon: 010-522297
01862-2338
3274 ZJ Blaaksedijk - NL.

Boekhandel A. HOUTSCHILD

Papestraat 13, 2513 AV 's-Gravenhage,

tel.: 070-467949

Gespecialiseerde boekhandel voor de onderwerpen:

- *geschiedenis en politiek 20e eeuw*
- *militaire geschiedenis*
- *tweede wereldoorlog*
- *marine en maritieme historie*
- *militaire luchtvaart*
- *wapens en uitrusting*

Service: 5 - 6 maal per jaar een catalogus. Alleenvertegenwoordiging van Bernard und Gräfe Verlag, München - bijna alle titels voorradig.

Bibliotheek: Wij leveren alle binnen- en buitenlandse boeken tegen RIB-voorwaarden. Bibliografieën van leverbare boeken in USA, Engeland, Frankrijk en Nederland (najaar '82 ook Duitsland) op microfiches aanwezig, dus geen eindeloos gezoek, maar redelijk snelle levertijden.

BOUTIQUE DE LA GRANDE ARMÉE

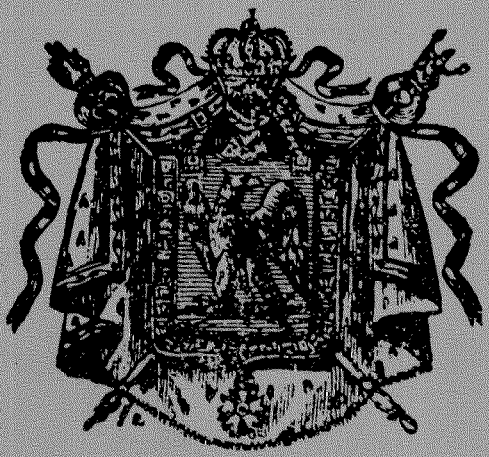

Het adres voor Historische Militaire en Civiele figuren, boeken, prenten, tijdschriften, wargame en alle verdere informatie op dit gebied.

geopend
Woensdag t/m Zaterdag
10.00 - 18.00 uur

W. C. J. EN I. S. SCHOPPEN

Willem de Zwijgerlaan 120
2582 EV Den Haag
Holland
Tel 070-541039

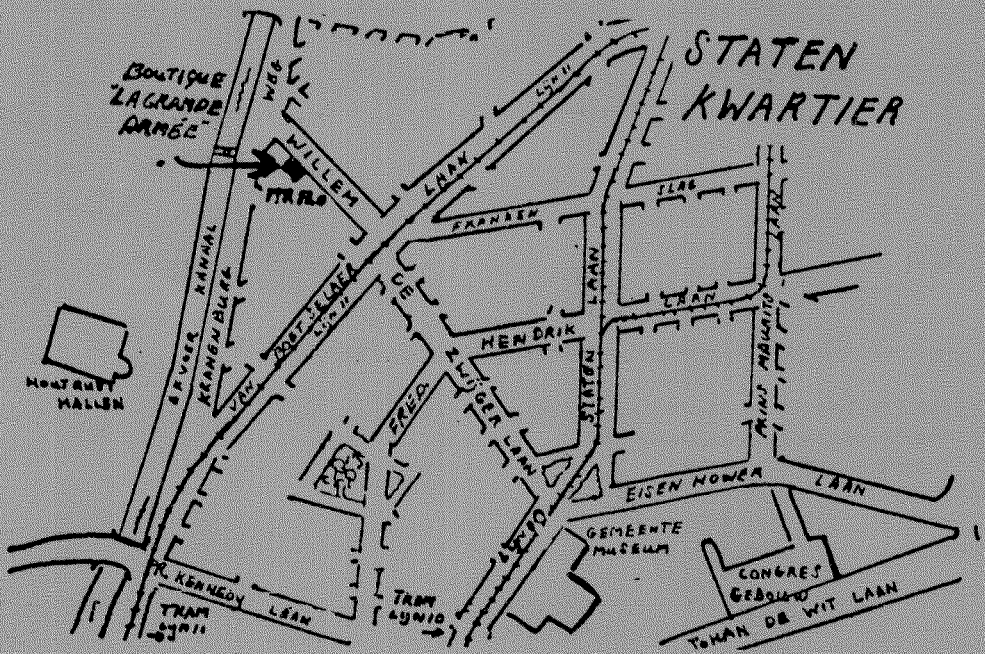

Uitgebreide catalogus en twee halfjaarlijkse aanvullingen verkrijgbaar, door storting van *f* 9,75 onder vermelding 'Catalogus' op giro 3263514 van Boutique La Grande Armée, Willem de Zwijgerlaan 120, Den Haag.